

Tema

Mari filosofi, psihologi, teologi și oameni de cultură moderni și contemporani români, studii dedicate la 100 de ani de la Unirea Principatelor Române. Lucrarea este finanțată de Academia Oamenilor de Știință din România. <http://www.aosr.ro/contact/>

dr. **Ion Ifrim**, Cercet. Științ. gr. II
la Institutul de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu”
al Academiei Române

FILOSOFI MARCANȚI AI FILOSOFIEI DREPTULUI ROMÂNESC, CA FORȚE JURIDICE CONSTITUTIVE, CREATOARE ȘI SPIRITUALE ALE NAȚIUNII

I. Introducere

În doctrina juridică se subliniază că, cercetarea marilor personalități ale filosofiei dreptului este la fel de semnificativă ca și aceea a legilor și a instituțiilor, deoarece *lărgeste viziunea prezentului* prin explicarea trecutului, *reînvie marile personalități* ale științei juridice, marile idei, concepții, ajutând la elaborarea soluțiilor prezente, unește eforturile juriștilor din trecut cu cele ale oamenilor de știință din prezent, oferă argumente pentru interpretarea legii în vigoare pe baza unor principii dintre care unele își au originea în trecutul îndepărtat, constituie un criteriu explicativ al instituțiilor, relevă stabilitatea instituțiilor juridice, totodată, punând în lumină soluțiile care s-au verificat în trecut.

Reverența pentru marii înaintași este constructivă și în domeniul filosofiei dreptului. De aceea, aici este locul să reamintim faptul că s-a mai afirmat că, ar fi folositor să *ne urcăm* la vechii premergători, aceia care *au pus temelii științei juridice*, deoarece din studiul trecutului în legătură cu prezentul se poate înțelege evoluția și tendința instituțiilor. Aceste idei nu sunt izolate. Ele sunt consecința unor sisteme de gândire, care au început să se contureze în nebulosul în care spiritul omenesc se frământa sub zodia luminoasă a două cuceriri, știința secolului trecut, pe de o parte și, pe de altă parte, *Unirea Principatelor Române*.

În legătură cu aceasta, astfel cum se arată în literatura de specialitate,¹

---

¹ Liviu P. Marcu, *Aspects de l'évolution des structures politico-juridiques en Roumanie à l'époque moderne*, în *Sciences juridiques*, Tome I Nr.2/1990 p.123-124, 130-131.

transformările care au marcat începutul epocii moderne în Țările Române au avut efecte directe și asupra statului și dreptului, dobândind un caracter mai pregnant după *crearea statului național român*, în 1859.

Aniversarea centenarului Marii Uniri este un prilej fericit pentru o pledoarie în favoarea cunoașterii și sprijinirii filosofiei dreptului, mai ales a marilor realizări românești din filosofia dreptului. Însăși filosofia românească a dreptului se subliniază și faptul că, trecutul *nu moare niciodată complet* pentru om. Omul poate foarte bine să-l uite, dar îl păstrează totdeauna într-însul, deoarece astfel cum este el însuși în fiecare epocă, este și produsul și rezumatul tuturor epocilor anterioare. Dacă coboară în sufletul său, poate să regăsească și să deosebească diferite epoci, după ceea ce fiecare dintre ele a lăsat posterității.

Mircea Djuvara, studiind această chestiune spunea că, instituțiile juridice nu se pot explica decât în lumina istoriei, că *dreptul este relativ* în funcție de loc și timp². Pornind de la acest punct de vedere just, cercetarea temei propuse este necesară pentru reintegrarea culturii juridice românești în cultura juridică europeană, potrivit unui model respectuos față de particularitățile care diferențiază, între ele, culturile juridice ale țărilor europene. În acest sens, Dimitrie Gusti considera că manifestările juridice fac parte din cultura națională, fundamentele și contururile spiritual-civilizaționale ale României Mari, și mai departe (în celebrul studiu introductiv la *Enciclopedia României*) tot, Dimitrie Gusti, acredita definitiv conceptul, dreptul, juridicul era clasat printre cele patru categorii fundamentale ale manifestărilor creatoare ale unei națiuni, alături de cele economice, spirituale și politice. Nu mai puțin însă, în analiza sa, același autor arăta că o națiune tinde „să se realizeze cât mai credincios pe sine, să-și exprime puterea de muncă și de creație, să ajungă la o formulă proprie de cultură și deci de așezare și manifestare specifice înăuntrul civilizației universale”. Acesta este traseul firesc al împlinirii naționale.

---

² M. Djuvara, *Teoria generală a dreptului (Enciclopedia juridică)*, vol. III, Editura Librăriei SOCEC & Co., S.A., București, 1930, p. 25-26

S-a mai atras atenția că, dreptul nu este marfă de import, ci expresie a realității naționale; izvorul *dreptului național* se găsește în obiceiul juridic, în moravurile țării și în concepția națională despre dreptate și morală. În sprijinul acestei teze (Theodor Geiger), se mai invocă că, dreptul ca sistem cultural modelează și reglementează viața socială.

Instituțiile juridice, ca și cele culturale – s-a arătat în literatura românească de specialitate³ – reflectă trăsăturile specifice, comune ale membrilor unei comunități etnice și fac să se deosebească de cele ale altor comunități. Este adevărat, că aceste trăsături îi asigură durabilitatea, stabilitatea care nu echivalează însă cu imobilismul⁴.

Care este demersul acestei cercetări?

Din această introducere, rezultă că, o cercetare asupra unor personalități din România ar fi în măsură să ofere *noii direcții* din cultura românească deja formate nu atât un contrapunct, cât mai ales *un fundament adecvat* importanței pe care această direcție deja și pe bună dreptate a dobândit-o.

În aceste condiții, metodologic, vom evoca aportul remarcabil din acele personalități ale istoriei științei noastre, care, în ultimul secol s-au străduit să cunoască în profunzime și în același timp, să facă cunoscute în România marile curente ale *gândirii juridice* și *filosofice*, raportându-le la timpul lor. Juxtapunerea unor mari contribuții la filosofia dreptului vor fi interpretate și evidențiate în calitatea excepțională a acestora de a fi definatorii pentru formarea națională, ca operă continuă, situată între provocări și responsabilități.

---

³ I. Ceterchi, Maria Colceriu Leiss, *Reflectarea pe planul dreptului a prefacerilor care au avut loc în societatea românească după cucerirea independenței naționale* în „Dreptul românesc contemporan. Evoluție și perspective”, Editura Științifică și enciclopedică, 1977, p.22.

⁴ Sofia Popescu, *Quelques réflexions sur le rapport entre la vie juridique et la vie culturelle de la société*, comunicare trimisă pentru cel de al X-lea Congres Mondial de Filosofia dreptului și Filozofie socială și publicată în volumul „Memoria del X Congreso Mundial Ordinaria de Filosofia del Derecho y Filosofia Social, vol.III, Mexico, 1982, p.293-294.

De asemenea, metodologic, pentru a asigura o apreciere corectă, făcută în lumina criteriilor după care operăm astăzi și care sunt singurele valabile, trebuie să ținem seama de împrejurările *istorice reale* și nu de acelea eventuale și pe care le-am fi dorit. Investigarea marilor idei de filosofia dreptului și a importanțelor lor contribuții practice la funcționarea dreptului și a justiției românești, readuce în atenție teme, concepte și personalități importante, cum ar fi Andrei Rădulescu și Alexandru Văllimărescu, a căror alunecare în uitare, în contextul unei tendințe generale, periculoase, de ignorare a filosofiei dreptului în România, devine cu atât mai gravă.

Pe lângă aceasta, considerăm că lucrarea, fie ea și incompletă, atestă integrarea cu demnitate a valorilor propuse de filosofia dreptului românesc în circuitul național, precum și în cel european, în contextul marcării Centenarului.

II

Personalități ale filosofiei dreptului și istoriei științei juridice românești

A. Andrei Rădulescu

Câteva date biografice

Andrei Rădulescu, personalitate marcantă a intelectualității românești din prima jumătate a secolului XX, s-a născut la 28 noiembrie 1880, în comuna Chiojdeanca, județul Prahova⁵, din părinții Maria, fiica lui Toma Bălăsoiu din satul Sângeru și Andromache, fiul lui Radu și Jana Micu⁶.

A făcut *școala* în comuna natală, apoi a continuat învățătura la liceul din Ploiești. În toate clasele a fost primul la învățătură; la liceu figura pe tabla de marmură a premianților de onoare, având în toți anii media de trecere zece. Mai mult, doctrina a scris că, numele său a apărut în presa încă din clasa a VI-a de liceu. În acest sens, amintim: „Succesele unui licean este articolul apărut pe prima pagină a ziarului „universul”, din 17 iulie 1900⁷.

Studiile superioare le-a urmat la București. Avea aptitudini atât pentru cultura umanistă, cât și pentru științele pozitive. În urma unui concurs, i s-a acordat o bursă⁸ și a putut urma dreptul, înscriindu-se totodată și la Facultatea de litere și filozofie. A absolvit ambele facultăți (1905 și 1906) cu unanimitate

---

⁵ A se vedea, în acest sens, I. G. Obrocea, *Câteva cuvinte*, în Andrei Rădulescu, „*Monografia comunei Chiojdeanca*”, Ploiești, 1921; Eugen Simion, *Andrei Rădulescu*, „*un om drept, învățat și prob*”, Revista Academica, nr.45, decembrie 2005, anul XVI 182, p.20; Brândușa Ștefănescu, Raluca Dimitriu, *Andrei Rădulescu, profesor universitar al Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale*, Revista Academica, nr.45, decembrie 2005, anul XVI 182, p.32.

⁶ A se vedea Ortansa Brezeanu, *Personalitatea lui Andrei Rădulescu*, Revista Academica, nr.45, decembrie 2005, anul XVI 182, p.47.

⁷ Ibidem, op.cit.p.47.

⁸ Andrei Rădulescu evidențiază că fără această bursă nu ar fi ajuns jurist. A se vedea, Andrei Rădulescu, *Cuvântarea domnului prim-președinte în Curierul juridic*, XLVIII, nr.21 din 12 iunie 1938, p. 323.

de bile albe – *magna cum laude*, iar titlul de doctor în drept *avec grande distinction* l-a obținut la Universitatea din Liège⁹.

Activitatea didactică

În această privință, în literatura juridică¹⁰ se subliniază că, între anii 1913 – 1940 a predat un *curs de drept internațional public* la Școala de Științe de Stat, mai mult neplătit decât plătit; la Școala de Război¹¹, timp de 19 ani, curs urmat și de generalul Ion Antonescu; în sfârșit, la Școala de Înalt Comandament, întregul ei timp de 10 ani (1930-1940). Tot în această materie, a mai ținut o conferință la radio despre *Regimul juridic al Canalului de Suez* (1935), precum și două comunicări la Academia Română, una privind *Regimul juridic al Bosforului și Dardanelelor* (1940), alta *Curtea Permanentă de Justiție Internațională* (1946).

Pe lângă acestea, iată ce mai susținea Andrei Rădulescu într-o conferință ținută la radio în 1933: „*Din necunoașterea trecutului și din lipsă de curiozitate, ca să nu pretindem și dragoste pentru el – întâlnești – și în acest domeniu – idei care te surprind dacă nu chiar te supără – când știi cât de pasionați suntem cu atâtea amănunte din trecutul juridic al străinilor*”¹².

În anul 1916 a fost numit suplinitor la catedra de *Istoria dreptului român* de la Facultatea de Drept din București, despre care spunea că este „cea mai veche dintre facultățile României, iar rolul ce a îndeplinit pentru cultura și în

---

⁹ Radu Dimiu, Alexandru Velescu, *Contribuția lui Andrei Rădulescu la studiul dreptului românesc*, Revista română de drept nr. 12 anul XXX 1974, p. 28; Liviu P. Marcu, *Andrei Rădulescu și vechiul drept românesc*, Revista Academica, nr.45, decembrie 2005, anul XVI 182, p.35.

¹⁰ Brândușa Ștefănescu, Raluca Dimitriu, *Andrei Rădulescu, profesor universitar al Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale*; Liviu P. Marcu, *Andrei Rădulescu și vechiul drept românesc*, op.cit.p. 35; Radu Dimiu, Alexandru Velescu, *Contribuția lui Andrei Rădulescu la studiul dreptului românesc*, op.cit.p.30.

¹¹Barbu B. Berceanu, *Andrei Rădulescu și Dreptul constituțional*, op.cit.p.38.

¹²Andrei Rădulescu, „*Începuturile învățământului juridic în Țara Românească*” (conferință ținută la radio în 1933) – Edit. „Curierul judiciar”, S.A., str. Artei nr. 5, București, 1934, p. 3.

special pentru dezvoltarea și întărirea statului nostru a fost un rol glorios pe care avem datoria să-l cunoaștem spre a-l aprecia just”, funcționând până în 1920.

Apoi, a fost numit suplinitor și în final confirmat ca profesor definitiv la catedra de drept civil de la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din București, catedră pe care a ocupat-o până la 1 septembrie 1947, când a fost pus în retragere pentru limită de vârstă.

La Academia de Înalte Studii Comerciale, Andrei Rădulescu a ținut, totodată, și prelegeri de drept constituțional. Acest curs *de drept constituțional*, începe cu discutarea izvoarelor clasice ale dreptului – obiceiul, legea, doctrina și jurisprudența – subliniind existența obiceiului și ca izvor de drept constituțional.

În cadrul activității didactice a elaborat volume masive de cursuri de specialitate¹³. De pildă, *Curs de istoria dreptului românesc*; *Curs de drept civil*, București, 1935, 1937, 1938.

Activitatea academică, idei marcante

Andrei Rădulescu a slujit Academia Română, în cursul anilor 1926-1945 ca *vicepreședinte* și 1946 – 1948 a fost ales ca *președinte*. Sub acest aspect, precizăm că, Andrei Rădulescu a intrat în Academia Română (Secțiunea istorică), ca membru corespondent, la 5 iunie 1919, la propunerea juristului Theodor V. Stefanelli, și a fost ales membru titular pe locul părăsit de A.D. Xenopol, la 2 iunie 1920, discursul său de recepție tratând subiectul *Cultura juridică românească în ultimul secol*¹⁴.

Contribuția s-a dovedit a fi valoroasă, de exemplu, în ceea ce privește *Cultura juridică românească în ultimul secol*. În legătură cu aceasta, socotim necesar să amintim cunoscutul discurs ale lui Andrei Rădulescu: „Cultura

---

¹³ A se vedea A. Rădulescu, *Curs de istoria dreptului românesc*, București, 1919; idem, *Curs de drept civil*, București, 1935, 1937, 1938.

¹⁴A. Rădulescu, *Cultura juridică românească în ultimul secol*, discurs de recepție rostit la 3 iunie 1922, Editura „Cultura Națională”, București, 1923, op.cit.p. 46 și urm.

juridică este una din formele culturii naționale prin care se pot pune în adevărata lumină calitățile superioare ale unui neam pentru realizarea ordinii, armoniei sociale și căutarea dreptății”, aparent tributară ipostazei de „spirit juridic”, deși în contribuțiile sale pe această temă a acordat o atenție deosebită unei viziuni de ansamblu, una a „dezvoltării juridice” a României.

În concepția sa, „cultura în ramura Dreptului” se întemeiază pe ideea că juridicul, fiind un produs social, se impune să fie cel al societății căreia i se aplică. Într-adevăr, necesitatea unei culturi juridice naționale nu poate fi negată, cu atât mai mult cu cât Dreptul reprezintă un element definitoriu al afirmării identității naționale a oricărui popor.

O altă remarcă a autorului citat, interesând în zilele noastre este că, ea trebuie să fie pe cât de puternică, pe atât de răspândită astfel încât să facă tot mai mult cunoscută ideea de drept „pentru a se infiltra adânc în sufletul maselor și pentru a întări sentimentul Dreptății așa de trebuincios oricărei societăți civilizate”. Fără o serioasă cultură juridică nu poate fi cineva legiuitor, oricâte drepturi i-ar conferi constituția, nu se poate împărți dreptatea conform exigențelor autenticului stat de drept și nu e posibilă dezvoltarea unei doctrine autentice.

De pe o poziție asemănătoare, s-a atras atenția că, (Xenopol¹⁵), „la noi cultura este mult mai strâns legată cu viața națională decât la alte popoare; dreptul la trai al poporului român se întemeiază pe cultură”. Andrei Rădulescu considera cultura juridică „o parte” a culturii naționale, „o formă de cultură” care la români s-a structurat, pe un fond popular puternic, cu precădere în secolul al XIX-lea.

Previziunile sale se refereau și la faptul că, pe pe o parte „Cultura juridică proprie este o parte din cultura națională, una din rațiunile de existență ale națiunilor, mijlocul solid de asigurare a vieții lor, contribuția pentru cultura

---

¹⁵ A. D. Xenopol, Mihail Kogălniceanu, *Discurs de recepție*, 17 martie 1895, București, p. 26.

generală și progresul omenirii, iar pe de altă parte, nu se poate concepe cultură națională completă fără una din părțile ei esențiale, cultura juridică¹⁶.

O altă concluzie la care ajungea același specialist (Andrei Rădulescu) era că: „... dreptul neamului românesc – cu fond roman și desigur și preroman – a fost întărit și îmbunătățit la 1864–65 cu elemente latine; că de atunci a mers în continuu progres în legătură cu aceleași izvoare de cultură, s-a dezvoltat în spiritul nostru latin și a năzuit mereu spre înfăptuirea concepțiilor înaintate, largi și umanitare... Acesta este drumul pe care a mers de cât există și din el nu trebuie și nu poate fi abătut” .

În ceea ce mă privește, susțin ideea pe care o regăsim și la alți specialiști¹⁷ și anume că, prin „cultură juridică” înțelegem valori și atitudini legate de drept, comportamentul raportat la anumite norme, în general și față de cele juridice, în special, nivelul cunoștințelor juridice în rândurile publicului larg, structura socială și statutul profesiilor juridice. De altfel, această opinie a fost împărtășită și de specialiști români, de exemplu, Sofia Popescu.

În sfârșit, în contextul Centenarului, nu trebuie omis nici faptul că, lumea românească din Transilvania, Banat și Crișana aparține din punctual de vedere al istoriei juridice spațiului Europei Central-Orientale, ea participând cel puțin din punct de vedere formal la o istorie juridică distinctă.

Justiția în concepția și activitatea practică a lui Andrei Rădulescu

Practica sa de *magistrat*, creatoare de jurisprudențe, a început la 5 aprilie 1907 ca judecător supleant la Tribunalul Argeș¹⁸, cu sediul la Pitești, apoi avansat judecător la 29 noiembrie 1908 în cadrul aceluiași tribunal.

---

¹⁶ A. Rădulescu, op. cit., p. 64; Mircea Dutu, *Dezvoltarea științei și culturii juridice românești în ultimul secol I. Perioada interbelică* (1918–1945), op.cit.p. 24.

¹⁷ Volkmar Gessner, *The transformation of European Legal Cultures*, în „European legal Cultures”, Dartmouth, England, 1996, p.513.

¹⁸ În acest sens, s-a spus că după luarea jurământului, primul președinte l-a invitat să intre cu el în completul de judecată. Foarte autoritar de felul lui, primul președinte, care ținea să se dea o soluție favorabilă unui litigiu nesigur, neavând certitudinea că ar putea dicta

Pe urmă, a fost transferat la București la 21 mai 1919, înaintează pe treptele ierarhice: mai întâi președinte al secției Tribunalului Ilfov, instanță în care a activat pe timpul primului război mondial și când, în consens cu ceilalți magistrați rămași în București a alcătuit și predat un „memoriu” către mareșalul Mackensen, cerând respectarea legilor române, vreme relatată de el în acele *Quelques pages de droit international au temps de l'occupation de la Roumanie*¹⁹.

Ulterior, consilier la Curtea de apel din București și după aceea, la 1 noiembrie 1925, la Înalta Curte de Casație. I se încredințează pe rând funcția de președinte al Secției a II-a, apoi aceea de președinte al Secției I și, în fine, la 31 martie 1938, gradul suprem de prim președinte, în care calitate funcționează până la 6 septembrie 1940, fiind destituit²⁰ în timpul regimului Antonescu și înlocuit cu Dimitrie Lupu, remarcă academicianul Eugen Simion, fost Președinte al Academiei Române²¹. Aceeași părere o găsim și la autorii Ortansa Brezeanu²² și Barbu Berceanu.

S-a susținut că Andrei Rădulescu s-a preocupat cu consecvență și rară competență de organizarea supreme instanțe, de condițiile activității

---

soluția nici unuia din judecătorii tribunalului, și-a închipuit că va putea ușor dispune de adeziunea unui tânăr timid și încă neexperimentat. Spre marea sa dezamăgire, proaspătul supleant, intrat prima oară în viața lui într-o ședință, s-a arătat independent și intratabil, pronunțându-se de altă opinie, făcând divergență și redactându-și părerea atât de temeinic, încât tribunalul completat a majorat pe primul președinte și a respins acțiunea. Radu Dimiu, Alexandru Velescu, *Contribuția lui Andrei Rădulescu la studiul dreptului românesc*, ed.cit.p. 29.

¹⁹ Andrei Rădulescu, *Quelques pages de droit international au temps de l'occupation de la Roumanie*, în *Hommage a Monsieur de Saint-Aulaire*, 1930, p.79-92.

²⁰ Se susține că, demiterea a fost contestată de Andrei Rădulescu care în memoriile sale, afirmă că generalul „m-a decapitat”. Barbu B. Berceanu, *Andrei Rădulescu și Dreptul constituțional*, Revista Academica, nr.45, decembrie 2005, anul XVI 182, p.39.

²¹ Eugen Simion, *Andrei Rădulescu „un om drept învățat și prob”*, ed.cit. p. 21.

²² Ortansa Brezeanu, *Personalitatea lui Andrei Rădulescu*, ed.cit.p. 48.

consilierilor, de importanța misiunii lor, dar și de destinul magistraturii întregii țări²³.

Este de precizat apoi și faptul că, și atunci, sub președinția lui Andrei Rădulescu, ca și astăzi, activitatea Înaltei Curți devenea mereu mai întinsă, ca urmare firească a complexității tot mai accentuate a relațiilor din societatea românească. De altfel, se arată că una din misiunile importante ale Curții, pe care Andrei Rădulescu o socotea, în 1938, era, în acei ani, interpretarea și aplicarea, în ultimă instanță, a Constituției țării „a cărei apărătoare este și trebuie să rămână”.

Mai mult, unii autori²⁴ remarcă că, în redactarea hotărârilor, activitate pe care prefera să și-o asume când era vorba de o importantă problemă de drept sau de o complicată situație de fapt, era de o scrupuloasă meticulozitate, o desăvârșită claritate și utilizând un limbaj cât mai pe înțelesul tuturor, iar în supravegherea proiectelor de redactare, efectuate de colegi sau grefieri, de o deosebită atenție. De aici, observăm că, datorită de interpretare, de aplicare și păstrare a unității jurisprudențiale pe care o avea Curtea, îndeosebi pentru o serie de legi noi adoptate în acea perioadă, în special legile fundamentale: Codul penal, codurile de procedură etc. este ca și în perioada de față.

Autorul pe care îl cităm a arătat cu privire la justiție că, împărțirea dreptății se face greoi.

Sub acest aspect se cuvine să amintim că, el propune, între altele, anumite modificări ale legilor de procedură și organizare judecătorească.

Astfel: să fie adoptată măsura de a se înființa judecătorul ambulant care să se deplaseze și să judece în comune, se înființeze tribunale în unele centre din județele cu întindere mai mare, fie introdus sistemul notarilor, să se acorde

---

²³ Nicolae Popa, *Andrei Rădulescu magistrat și președinte al Înaltei Curți de Casație și Justiție*, Revista Academica, nr.45, decembrie 2005, anul XVI 182, p.24.

²⁴ Radu Dimiu, Alexandru Velescu, *Contribuția lui Andrei Rădulescu la studiul dreptului românesc*, op.cit.p.30.

anumite înlesniri fiscale justițiabililor săraci²⁵, iar, la sate, aplicarea legilor să se facă „cu o mai adâncă înțelegere a vieții de la țară”, să se dea o grijă deosebită pentru avutul orfanilor și avocații să fie mai preocupați de rolul lor moral decât de câștigul material²⁶.

Nu numai, în domeniul dreptului civil, în special privitor la dreptul de familie, a semnalat lipsuri și a formulat critici.

Uneori preconizează soluții noi, cum ar fi referitor la cercetarea paternității, situația copiilor naturali, puterea părintească, administrația legală, situația femeii măritate și alte lipsuri de ordin pur legislativ; semnalează necesitatea de a fi legiferat „cât mai curând” contractul de muncă.

Criticând concepțiile din acea vreme, propune ca dreptul de moștenire pentru soțul supraviețuitor să fie recunoscut ambilor soți, iar nu numai văduvei sărace; să se facă ameliorări în organizarea tutelei, să poată fi admise ca tutore și alte femei în afară de mamă și „bună”, iar la țară să se înființeze un consiliu sătesc de supraveghere a administrației tutelelor.

O altă concluzie la care ajungea Andrei Rădulescu, era că, deși jurisprudența noastră a fost, mai ales înainte de primul război mondial, destul de timidă, așteptând, pentru a inova un exemplu străin, se poate spune, în general, că avem un drept civil jurisprudențial.

O mențiune specială se cere a fi făcută în privința activității de magistrat desfășurată la Înalta Curte de Casație asupra apariției Buletinului Curții de Casație.

S-a spus²⁷ că la venirea lui la conducerea Înaltei Curți de Casație, Buletinul supremei instanțe nu apăruse de peste zece ani. Ca atare, a mobilizat

---

²⁵ A se vedea A. Rădulescu, *Contribuții pentru o mai bună împărțire a dreptății*, București, 1920, p.59, 60, 66, 75.

²⁶ A se vedea A. Rădulescu, *Pagini din istoria dreptului românesc*, cit. supra, p. 284 și urm.

²⁷ Radu Dimiu, Alexandru Velescu, *Contribuția lui Andrei Rădulescu la studiul dreptului românesc*, op.cit.p.30.

consultanții instanței, s-a străduit să obțină tiparul și hârtia și în mai puțin de trei ani Buletinul Înaltei Curți a fost adus la zi.

Elemente înaintate și limite în ideile lui Andrei Rădulescu despre unificarea legislativă.

Reflecții valoroase și care prezintă, credem, în mare parte interes și în zilele noastre, în noul context istoric, este și, *unificarea legislativă*, fiind ajutată, îndeplinită, cimentată „printr-o cultură care să încălzească și să lumineze toată suflarea românească” .

După el, era o “datorie să avem legi izvorâte din nevoile și sufletul neamului românesc, să avem doctrina și jurisprudența noastră, să avem cultura, care să poarte în toate manifestările ei pecetea românismului. Ea trebuie să fie contribuția noastră, originală, pentru cultura universală și titlu de mândrie ale celor ce amintesc numele Romei aci în Răsărit²⁸”.

O aspirație desigur demnă de măreția momentului istoric respectiv, care năștea mari speranțe de dezvoltare și devenire pentru societatea românească. Pentru edificarea acestei culturi trebuia acționat însă cu prudență și înțelepciune; nu se impunea înlăturat, nesocotit tot ceea ce era străin și nici părăsirea izvoarelor de care ne folosisem până atunci²⁹.

De observat că, Andrei Rădulescu, a susținut necesitatea și urgența *unificării legislative* în România, după Unirea din 1918 și alegerea celei mai potrivite căi de realizare a acesteia; a avertizat asupra efectelor negative ale diversității legislative în interiorul unuia și aceluiași stat, asupra dificultăților de interpretare și aplicare a dreptului pe care le provoacă.

„Națiunile – atrăgea Andrei Rădulescu atenția – sunt împiedicate în evoluția lor atunci când nu mai sunt guvernate de același drept, deoarece legile

---

²⁸ A. Rădulescu, *Unificarea legislativă*, Editura Cultura Națională, București, 1927, p. 35 și urm.

²⁹ A. Rădulescu, *Cultura juridică românească în ultimul secol*, ed. cit., p. 47, 48.

deosebite, separă, îndepărtează prin aplicarea lor continuă, situația fiind mult mai grea când aceste legi sunt străine, impuse de cuceritori, înlănțuind zi de zi³⁰.

Sub acest aspect, s-a afirmat³¹ că cercetările sale de drept comparat l-au condus la sesizarea extinderii tendințelor de unificare legislativă, care începeau să depășească granițele statelor și la previziunea că ele se îndreaptă spre o unificare internațională, că evoluția legislației mondiale merge în această direcție. Amintim, în acest sens că, Andrei Rădulescu a susținut, pe baza unor exemple europene (unificarea legislativă în Alsacia și Lorena, în Franța, din 1924 și unificarea legislativă în noile teritorii eliberate de sub stăpânirea austro-ungară în Italia, din 1928), pentru folosirea procedurii extinderii legilor din vechiul Regat în toate teritoriile românești. Totodată, constatăm și faptul că, Andrei Rădulescu a respins, ca inacceptabile, celelalte variante de unificare legislativă care fuseseră propuse.

Cea din urmă, dar nu cea mai puțin importantă concluzie a autorului, cu un accentuat caracter critic este cea privind noul sistem legislativ, de inspirație vest-europeană, însemna o rupere fundamentală cu trecutul, așezarea statului român pe principii și cu reglementări juridice moderne și, cum sublinia Andrei Rădulescu “pentru a împiedica orice încercare de a-l desface și pentru a-l introduce deplin în rândul statelor civilizate”.

Mai adăuga apoi că, Andrei Rădulescu, personalitate marcantă, universitară și științifică caracteriza legiferarea ca experiență socială, deosebit de delicată și fragilă, subliniind că nu există o misiune mai grea, decât aceea a legiuitorului. Printre prioritățile operei legislative enumera stăpânirea diferitelor științe sociale și perspicacitatea de a sesiza cauzele, pentru a găsi remediile cele mai adecvate.

---

³⁰ Andrei Rădulescu, *Noțiuni despre unificarea legislativă*, Conferința ținută la Radio la 8 iulie 1932 și publicată în revista Dreptul, nr. 2-3/1932, p. 6-7, 10.

³¹ Sofia Popescu, *Andrei Rădulescu și dreptul comparat*, Revista Academica, nr.45, decembrie 2005, anul XVI 182, p.45.

Opera lui Andrei Rădulescu

În această privință, semnalăm că, Andrei Rădulescu a inițiat și participat activ la punerea în valoare a izvoarelor vechiului drept românesc scris, în cadrul colectivului Academiei, instituit în acest scop, pe care îl conducea, au fost cercetate și publicate unele din vechile noastre legiuri (de pildă, *Legiuirea Caragea*, București, 1955; *Pravilniceasca condică* (a lui Ipsilante), București, 1957; *Codul Calimach*, București, 1958; *Sobornicescul Hrisov*, București, 1959; *Carte românească de învățătură*, București, 1961; *Îndreptarea legii*, București, 1962³²; *Regulamentul organic al Țării Românești*³³, în manuscris; numeroase alte lucrări terminate așteaptă încă a fi publicate³⁴.

Mai redăm că în Memoriul de activitate depus la conducerea Academiei, în anul 1958, Andrei Rădulescu scria: „am căutat să fie cunoscute de colaboratori concepțiile noi în domeniul istoric și juridic, urmărind adevărul, înlăturând greșelile și străduindu-mă să aduc cât mai multă lumină în trecutul poporului nostru mai ales în ceea ce privește vechiul drept, care este prea puțin cunoscut”.

Cu privire la această problemă, s-a spus că prin studiile și publicațiile sale, prin noutatea și varietatea materialului prezentat, prin forma clară și atrăgătoare în care a scris, prin concluziile la care a ajuns, el a atras atenția în mod deosebit asupra dreptului nostru vechi, bogat în conținut și care era în

---

³² *Îndreptarea legii 1952*, ediție critică întocmită de Colectivul pentru vechiul drept românesc condus de Acad. Andrei Rădulescu și format din: V. Grecu, Gh. Cronț, C-tin Tegăneanu, Anibal Teodorescu, Radu Dimiu, O. Sachelarie, Gh. Nicolăiasa, Al. Costin, Vintilă Gaftoescu, A. Popescu, Mircea M. Sadoveanu, Gh. Vlădescu-Răcoasa, Editura Academiei R.P.R., București, 1962.

³³ El consideră că acest act nu pare îndeajuns de înțeles pentru dezvoltarea poporului și mai ales a statului, „calea pe care a evoluat societatea românească”, întrucât stabilește normele fundamentale pentru organizarea statului, el este „mai exact, am putea spune, o constituție”, „o constituție întreagă”, „prima noastră constituție în acceptarea modernă a cuvântului”, „nu trebuie dar să se creadă și să se mai repete că n-am avut nici o constituție până la 1866 și nici să se facă greșeala de a spune [...] că până la Regulamentele organice n-am avut urmă de constituție”.

³⁴A se vedea A. Rădulescu, *Pagini din istoria dreptului românesc*, Editura Academiei, București, 1970, p. 23.

pericol a se pierde³⁵. Nu în ultimul rând, vechiul drept românesc prezenta o însemnătate excepțională „nu numai pentru cultura noastră”, iar publicarea lor, „întârziată prea mult”, se impunea la acel moment istoric cu atât mai mult cu cât „urmărim cu deosebită stăruință și punem în adevărata lumină cultura noastră de altă dată în diversele ei aspecte și când năzuim să dăm dreptului nostru un caracter cât mai național, în legătură cu trecutul și potrivit însușirilor neamului românesc.”³⁶

Dreptul nescris este cunoscut sub denumirea de *obiceiul pământului* sau *legea* și este cuprins în hrisoave, înscrisuri și pravile, dar mai ales în folclor și practica populației sătești³⁷.

În această privință, cea mai importantă realizare a Colectivului rămâne *Chestionarul pentru adunarea obiceiurilor juridice ale poporului român* și constituie prima sa preocupare în timp și o continuare a unor preocupări mai vechi ale lui Andrei Rădulescu³⁸. Pornind de la premisa exprimată în „introducere” că „Obiceiurile juridice au o deosebită însemnătate pentru a cunoaște rânduielele de altă dată, pentru a cunoaște izvoarele rânduielelor de astăzi, pentru a înțelege multe probleme istorice..., precum și pentru a cunoaște felurite aspecte din viața popoarelor”, coordonatorul și îndrumătorul științific al proiectului, academicianul A. Rădulescu, îl considera absolut necesar pentru cunoașterea unei părți importante a vechiului nostru drept. Mai mult decât atât,

---

³⁵ Radu Dimiu Alexandru Velescu, *Contribuția...op.cit.p.* 31.

³⁶A. Rădulescu, *Propunere referitoare la publicarea de către Academia Română a izvoarelor dreptului românesc*, în *Anale, Dezbaterile*, Tomul XLII, 1941-1942, București, 1943, p.177.

³⁷A se vedea A. Rădulescu, *Pagini din istoria dreptului românesc*, *op. cit.*, p. 128 și urm.

³⁸ A. Rădulescu, *Norme privitoare la adunarea materialului pentru cunoașterea vechiului drept nescris*, Academia Română, *Buletin Științific*, I, 1949, p. 127-133; colectivul de autori al *Chestionarului*, coordonat de A. Rădulescu, a fost compus din: Al. Costin, A. Sava, N. Dascovici, V. Gaftoescu, V. Grecu, C-tin Tegăneanu, I. Rosetti-Bălănescu, Vintilă Dongoroz, Gh. Vlădescu-Răcoasa, Eug. Herovanu și Marian Clarian. Pentru text a se vedea: *Chestionar pentru adunarea obiceiurilor juridice ale poporului român*, în vol. Andrei Rădulescu, *Pagini inedite din istoria dreptului vechi românesc*, Editura Academiei Române, București, 1991, p. 154-203.

pentru studiul evoluției în timp a normelor juridice se recomanda, pe lângă analiza folclorului, pravilelor sau cronicilor, și examinarea tradiției orale transmise din generație în generație.

În ceea ce privește *dreptul scris*, acesta e cuprins în pravile, hrisoave și alte dispoziții normative materiale. Pentru reconstituirea acestui drept vechi, Andrei Rădulescu a prezentat două comunicări substanțiale.

În comunicarea referitoare la dreptul scris, a dat indicații asupra procedurii de urmat. Aceasta s-a realizat în parte, publicându-se vechi pravile și documente, însoțite de un aparat critic și studii introductive.

În ceea ce ne privește, considerăm că, Andrei Rădulescu prin activitatea sa neobosită, poate fi considerat, cu drept cuvânt, ca fondator al școlii științifice de cercetare a vechiului drept românesc.

Nu numai, Andrei Rădulescu arăta că pentru a cunoaște dreptul nostru și evoluția lui se impune să-i cercetăm *izvoarele și influențele* care s-au exercitat asupra sa, în felul acesta putând fi înțeles mai ușor, putând fi interpretate mai exact anumite dispoziții și putând fi pusă în evidență originalitatea sa. Recomanda să se citească revistele și lucrările serioase, îndeosebi cele de drept comparat, să se facă apropieri și comparații cu dreptul străin din care va rezulta că dreptul românesc nu este inferior față de cel al altor state, iar în unele privințe este în fruntea evoluției situându-se alături de cele mai înaintate forme juridice. Și, dovedind deplină probitate științifică și obiectivitate adăuga „Nu pretindem favoare pentru că-i al nostru..., ci apreciere dreaptă, întemeiată pe toate elementele de comparație necesare unei bune judecăți. Nu șovinism, dispreț, ignorare sau bârfire a dreptului străin”³⁹.

Referindu-ne la studiul aprofundat despre *romanitatea dreptului nostru*, elaborat de Andrei Rădulescu, are o valoare deosebită și din punctul de vedere

---

³⁹Andrei Rădulescu, *Originalitatea dreptului român*, București, Curierul Judiciar, Nr. 8/1983, p. 24.

al dreptului comparat, deoarece aduce dovezi de netăgăduit despre apartenența dreptului românesc la marea familie romano-germanică.

Autorul citat considera deosebit de utilă cercetarea asupra romanității dreptului nostru, în condițiile în care existau opinii diferite despre originea lui: unii susțineau diferite origini străine ale vechiului drept și originea franceză a dreptului modern, alții originea slavă, cu puține urme romane, alții existența multor elemente de origine tracă, alții influența germanică, destul de puternică și, în sfârșit, alții, rolul hotărâtor al dreptului maghiar în formarea dreptului nostru, în special nescris.

„După cum din limba latină, romană -conchidea Andrei Rădulescu – au ieșit limbile romanice, așa din dreptul roman putem spune că au ieșit drepturile romanice. Dreptul unui popor latin care are la bază dreptul roman poate fi denumit drept romanic”⁴⁰. Și adăuga că: „...din punctul de vedere al romanității suntem îndreptățiți la primele locuri din lume”⁴¹.

Andrei Rădulescu a folosit, cu mare dibăcie, argumente de drept comparat pentru a combate părerea greșită, foarte răspândită în vremea sa că, dreptul românesc nu are deloc, sau aproape deloc, nici o urmă de originalitate, precum și concluzia la fel de greșită la care se ajungea că nu am putea să facem legi bune, că nu suntem în stare să producem lucruri temeinice pe tărâm juridic și că trebuie să alergăm după legi străine, după doctrină și jurisprudență străină.

Concluzii

Din cele de mai sus, rezultă că, Andrei Rădulescu, personalitate națională și internațională, a dezvăluit în opera sa, aspecte noi asupra vieții juridice din România și a dat sugestii pentru adâncirea multor probleme specifice.

---

⁴⁰Andrei Rădulescu, *op. cit.*, p. 20.

⁴¹Idem, p. 21.

Cu toate acestea, constatăm că, el a făcut și multe observații critice constructive. Acest punct de vedere rezultă din faptul că, Andrei Rădulescu a criticat unele acte din acel timp, ale puterii executive, cum ar fi regulamente, decrete sau decizii „luate în afară de textul și spiritul legii”, precum și legile întocmite cu nerespectarea dispozițiilor constituționale⁴².

Apoi, a mai semnalat piedicile pe care le întâmpină cetățeanul până să-și capete dreptatea⁴³, arătând că acestea se datoresc abuzurilor, neglijenței, rutinei sau nepriceperii, adică birocrațismului și ignoranței.

Nu mai puțin însă, a criticat și actele de legiferare elaborate „în pripă și nu de oamenii cei mai bine pregătiți”, cum ar fi unele lucrări „care nu sunt de laudă” și citează legea consolidărilor petrolifere, legea proprietarilor și mai ales unele legi excepționale (1923), adăugând că „atât fondul cât și forma lasă de dorit”⁴⁴. În sprijinul acestui punct de vedere s-ar putea aduce elogiul lui A. D. Xenopol, predecesorul său „... lui i-a fost dat să fie nu numai povestitorul trecutului al acestui neam, ci și un strașnic apărător al lui...”⁴⁵ Andrei Rădulescu a fost povestitorul culturii noastre juridice și vejnical apărător al ei. După părerea noastră, acest punct de vedere este întemeiat. Pe de altă parte, cultura judiciară română modernă s-a consolidat odată cu stabilirea fundamentelor statului unitar, prin reformele aferente domniei lui Al. I. Cuza.

Bibliografie selectivă

Andrei Rădulescu, *Quelques pages de droit international au temps de l'occupation de la Roumanie*, în *Hommage a Monsieur de Saint-Aulaire*, 1930;

---

⁴² A se vedea A. Rădulescu, *Siguranța dreptului*, în „Unificarea legislativă”, *cit. supra*, p.47 și urm., p.54; idem, *Cultura juridică românească în ultimul secol*, discurs de recepție la Academia Română, București, 1923, p.41.

⁴³ A se vedea A. Rădulescu, *Siguranța dreptului*, *cit. supra*, p. 47.

⁴⁴ A se vedea A. Rădulescu, *Cultura juridică românească în ultimul secol*, *cit. supra*, nota. 36, p. 41 și urm.

⁴⁵ A se vedea A. Rădulescu, *Pagini din istoria dreptului românesc*, *cit. supra*, p. 343.

Andrei Rădulescu, *Cuvântarea domnului prim-președinte în Curierul juridic*, XLVIII, nr.21 din 12 iunie 1938;

Andrei Rădulescu, *Noțiuni despre unificarea legislativă*, Conferința ținută la Radio la 8 iulie 1932 și publicată în revista *Dreptul*, nr. 2-3/1932;

Andrei Rădulescu, *Cultura juridică românească în ultimul secol*, discurs de recepție la Academia Română, București, 1923;

Andrei Rădulescu, *Prețuirea lucrărilor juridice românești*, București 1931.

Andrei Rădulescu, *Curs de istoria dreptului românesc*, București, 1919; idem, *Curs de drept civil*, București, 1935, 1937, 1938.

Andrei Rădulescu, *Cultura juridică românească în ultimul secol*, discurs de recepție rostit la 3 iunie 1922, Editura „Cultura Națională”, București, 1923.

Andrei Rădulescu, *Pagini din istoria dreptului românesc*, Editura Academiei, București, 1970;

Andrei Rădulescu, *Pagini inedite din istoria dreptului vechi românesc*, Editura Academiei Române, București, 1991;

Andrei Rădulescu, *Propunere referitoare la publicarea de către Academia Română a izvoarelor dreptului românesc*, în *Anale, Dezbaterile*, Tomul XLII, 1941-1942, București, 1943;

Andrei Rădulescu, *Norme privitoare la adunarea materialului pentru cunoașterea vechiului drept nescris*, Academia Română, *Buletin Științific*, I, 1949, p. 127-133;

Andrei Rădulescu, *Contribuții pentru o mai bună împărțire a dreptății*, București, 1920;

Andrei Rădulescu, „*Începuturile învățământului juridic în Țara Românească*” (conferință ținută la radio în 1933) – Edit. „*Curierul judiciar*”, S.A., str. Artei nr. 5, București, 1934;

Andrei Rădulescu, *Originalitatea dreptului român*, București, Curierul Judiciar, Nr.8/1983;

Barbu B. Berceanu, *Andrei Rădulescu și Dreptul constituțional*, Revista Academica, nr.45, decembrie 2005, anul XVI 182, p.39.

Brândușa Ștefănescu, Raluca Dimitriu, *Andrei Rădulescu, profesor universitar al Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale*, Revista Academica, nr.45, decembrie 2005, anul XVI 182;

Dan Berindei, *Locul lui Andrei Rădulescu în istoriografia română*, Revista Academica, nr.45, decembrie 2005, anul XVI 182, p.23.

Eugen Simion, *Andrei Rădulescu, „un om drept, învățat și prob”*, Revista Academica, nr.45, decembrie 2005, anul XVI 182;

I. G. Obrocea, *Câteva cuvinte*, în Andrei Rădulescu, *„Monografia comunei Chiojdeanca”*, Ploiești, 1921;

Liviu P. Marcu, *Andrei Rădulescu și vechiul drept românesc*, Revista Academica, nr.45, decembrie 2005, anul XVI 182;

Mircea Duțu, *Știința și cultura juridică românească în ultimul secol*, Revista Studii și Cercetări Juridice, nr.1 din 2018;

Memoriul de activitate depus la conducerea Academiei, 1958.

Nicolae Popa, *Andrei Rădulescu magistrat și președinte al Înaltei Curți de Casație și Justiție*, Revista Academica, nr.45, decembrie 2005, anul XVI 182;

Ortansa Brezeanu, *Personalitatea lui Andrei Rădulescu*, Revista Academica, nr.45, decembrie 2005, anul XVI 182;

Radu Dimiu, Alexandru Velescu, *Contribuția lui Andrei Rădulescu la studiul dreptului românesc*, Revista română de drept nr. 12 anul XXX 1974;

Sofia Popescu, *Andrei Rădulescu și dreptul comparat*, Revista Academica, nr.45, decembrie 2005, anul XVI 182;

B. Alexandru Văllimărescu

Câteva date biografice

Printre personalitățile cu cea mai cuprinzătoare și mai erudită minte a trecutului nostru de cultură se numără, neîndoielnic și Alexandru Văllimărescu.

Alexandru Văllimărescu, personalitate marcantă a intelectualității românești, s-a născut în 1899, la Craiova. Profesorul își urmează studiile la Liceul Carol I din orașul natal, absolvindu-l ca premiant. După Primul Război Mondial, pleacă în Franța, la Paris. Studiile superioare le-a urmat la Facultatea de Drept și parcurge toate treptele până la doctorat, pe care îl ia, în 1926, cu cea mai mare distincție a Universității pariziene. Pentru tema tratată – *La justice privée en droit moderne*– este distins cu Premiul Statului Francez⁴⁶.

S-a afirmat, în literatura juridică că, la 29 de ani este numit, pe bază de concurs, docent la disciplina *Enciclopedia dreptului*. Ulterior, devine conferențiar, în 1932, iar în 1942 – profesor titular în cadrul Facultății de Drept din București. Mai adăuga apoi că, a mai ținut cursurile de Filosofia dreptului⁴⁷.

Opera lui Alexandru Văllimărescu

Referindu-ne la contribuțiile fundamentale ale profesorului, vom menționa mai întâi monografia cu tema „*Pragmatismul juridic. Studii de filozofie a dreptului*”, publicată la București, în 1927, la Tipografiile Române Unite.

---

⁴⁶ Teodor Papuc, Alexandru Văllimărescu, *La justice privée en droit moderne sau nimeni nu-și poate face dreptate singur prin mijloace ilegale*, SCJ, nr. 2/2013, p.259.

⁴⁷ A se vedea Al. Văllimărescu, *Tratat de Enciclopedia dreptului*, Editura Lumina Lex, București, 1999.

În lucrarea menționată, observăm că, Alexandru Văllimărescu nu a considerat pragmatismul juridic ca o simplă variantă a pozitivismului juridic.

Totodată, autorul subliniază ca merit al pragmatismului juridic, faptul că, a încercat să clădească o punte între *raționalism* și *empirism*, între cele două răspunsuri la întrebarea *Ce este dreptul*⁴⁸ și anume, cel dat de *școala metafizică*, raționalistă idealistă, care susținea că există un drept universal și imuabil care se impune rațiunii omenești și cel dat de *școala pozitivistă*, empirică care susținea că nu există principii de drept transcendente, ci numai fenomene sociale pe care ne mărginim să le constatăm⁴⁹.

Sub acest aspect, s-a susținut că, filosoful a încercat să demonstreze că, numai între orientările celor două școli există o *delimitare netă*, prima fiind individualistă, cea de a doua socială, dar că, ele au o metodă comună, cea rațională și speculativă, fiind fondată pretenția pozitivismului de a se debarasa de orice element metafizic în explicarea dreptului.

Este de remarcat apoi și faptul că, pragmatismul juridic a luat de la fiecare dintre cele două școli, ceea ce este bun, ceea ce este mai aproape de natura etern umană că, în controversa dintre idealisti și pozitiviști, pragmatismul afirmă că noțiunile dreptului, oricare ar fi ele, sunt adevărate, în măsura în care corespund necesităților sociale. De altfel, se arată că, pragmatismul juridic este superior metafizicii, pentru că el nu pornește de la idei *a priori* și pozitivismului, pentru că nu elimină noțiunile transcendente.

---

⁴⁸ Anita Naschitz afirma că, dreptul este chemat să satisfacă atât îngustele nevoi utilitare, cât și cerințele axiologice, care stau la baza reglementărilor care nu au numai utilitate socială, dar se justifică din punctul de vedere valoric și al scopului. Anita M. Naschitz, *Teorie și tehnică în procesul de creare a dreptului*, Editura Academiei, București, 1969, p.190-192.

⁴⁹ A se vedea, Sofia Popescu, *Pagini din istoria filosofiei românești a dreptului*. Studiu dedicat excelentului meu coleg de facultate, an și grupă, Prof.univ.dr. Ion Dogaru, membru corespondent al Academiei Române, în special în considerarea valoroaselor sale contribuții în domeniul Teoriei generale a dreptului și Filosofiei dreptului.

De aici observăm că, pozitivismul se reduce la dreptul social iar pragmatismul dă cea mai bună soluție problemei, admitând toate soluțiile, fie de ordin individualist, fie de ordin socialist, în măsura în care sunt supuse necesității.

În viziunea profesorului se poate observa că, în fața unei probleme de drept, realistul afirmă că nu există un principiu de drept natural care o va rezolva, în timp ce pozitivistul afirmă că nu există principii superioare, ci numai fapte sociale.

Pe lângă aceasta, mai evocăm și faptul că, în gândirea lui Alexandru Văllimărescu, atunci, când intervine pragmatismul se întreabă, din studiul faptelor și necesităților sociale rezultă sau nu că un anumit principiu trebuie adoptat cu adevărat, dată fiind utilitatea lui? A insistat asupra ideii că tot pragmatismul răspunde că, vor fi considerate ca adevărate acele noțiuni din care, dacă le admitem, tragem un folos – arată profesorul Văllimărescu.

Semnificativ este și faptul că, autorul s-a ocupat de recepționarea pragmatismului juridic în Franța, considerând că, în această țară se putea vorbi de un pragmatism mai mult tehnic, adepții lui, în frunte cu François Geny neputând fi calificați drept adepții propriu ziși ai pragmatismului juridic, în măsura în care admiteau concepte de drept natural⁵⁰.

Alexandru Văllimărescu a creat o școală de gândire și raportare la realitățile juridice. În lumina ideilor sale, corelate cu recepționarea pragmatismului juridic în Franța, considerând că, în această țară se putea vorbi de un pragmatism mai mult tehnic, adepții lui, în frunte cu François Geny, au continuat preocupările sale îndepărtându-se de pragmatism însă și neputând fi calificați drept adepții propriu-ziși ai pragmatismului juridic, în măsura în care admiteau concepte de drept natural. De pildă, s-a afirmat că, la Geny, găsim celebrul „dat” (le donné) care corespunde, cu aproximație, noțiunilor

---

⁵⁰ A se vedea, pe larg, Sofia Popescu, *Dreptul comunitar și dreptul român*, Editura Hamangiu, București, 2008, p. 166–169.

fundamentale de drept natural dar, în același timp, și concepte fundamentale, proprii dreptului modern, ca „subiect de drept”, „drept subiectiv⁵¹”, „act juridic” etc. ca instrumente tehnice, verificându-se, după metode pragmatice, dacă ele corespund unei necesități reale.

Mai mult, autoarea Sofia Popescu, în lucrarea citată arată că, pragmatismul pune la baza sistemului său două elemente : un element experimental și un element rațional. Acest curent al gândirii juridice promovează elementul experimental, ținând seama că dreptul este făcut pentru oamenii care trăiesc în societate, iar normele juridice trebuie să corespundă cerințelor psihologice ale individului și mentalităților colective, precum și structurilor economice și sociale ale societății.

Utilitatea elementului rațional este recunoscută de pragmatismul juridic mai întâi pe considerente de ordin tehnic și anume, necesitatea de a se recurge la procedee intelectuale, pentru a traduce în norme juridice realitățile vagi care formează materialul social și apoi, pe considerente de ordin psihologic, constând în necesitatea existenței reale a unor noțiuni metafizice, pentru că normele juridice se impun, trebuie îmbrăcate într-o haină care să le dea prestigiu și autoritate, de vreme ce oamenii au permanent nevoie de un ideal.

Totodată, mai adăugăm și faptul că în lucrarea sa „*Teoria dreptului natural în lumina istoriei și a doctrinelor filosofice*”, apărută la București, în 1930, în Editura Al. Doicescu, unde profesorul s-a preocupat de *ius naturalism*⁵², situându-se astfel printre marii gânditori ai filosofiei dreptului din România și printre fondatorii studiului acestui sub-domeniu al filosofiei dreptului în România.

---

⁵¹

⁵² A se vedea, Alexandru Văllimărescu, *Teoria dreptului natural în lumina istoriei și a doctrinelor filosofice*, București, 1930. Editat de Al T. Doicescu, no. 80 Calea Văcărești.

În lucrarea citată, autorul și-a concentrat atenția asupra evoluției școlii, a fazelor ei de *ascensiune, apogeu, criză, renaștere* și, în special asupra individualismului ei funciar⁵³.

Sub acest aspect, autorul citat, Alexandru Văllimărescu, descria dreptul natural, ca absolutism al ideilor, față de absolutismul oamenilor, al acelor care guvernează și care au rolul de a impune reguli de drept. Filosoful semnala că, regulile de drept nu trebuie să fie expresia forței celor care guvernează, ci trebuie să fie reflexul unor principii superioare care se impun legiuitorului însuși, în aceasta constând problema *dreptului natural*.

Referitor la comparația între diferiții reprezentanți ai școlii dreptului natural, pot fi reținute aprecierile aceluiși autor care considera că Locke a insistat mai mult decât Grotius asupra drepturilor omului, cel dintâi fiind cel mai aprig teoretician al individualismului⁵⁴.

În aceeași opinie, școala dreptului natural reflectă drepturile individuale, drepturile omului pe care statul trebuie să le respecte și, cu cât statul este mai absolutist și cu cât respectă mai puțin drepturile individuale, cu atât trăsătura individualistă a dreptului natural este mai pronunțată .

În ceea ce privește obiecția adusă de obicei, școlii dreptului natural și anume, imposibilitatea de a fi dovedită existența unui drept natural, permanent, universal, neschimbător, Alexandru Văllimărescu sublinia că ceea ce există, într-adevăr ca ceva permanent, universal, neschimbător, conform naturii omenеști este nevoia permanentă a unui drept natural; că nu putem afirma că ne naștem cu drepturi naturale, dar putem afirma că ne naștem cu imperioasa necesitate a acestor drepturi⁵⁵.

---

⁵³ *Ibidem*, [op. cit.], pp. 5-257.

⁵⁴ *Ibidem*, [op. cit.], p. 86 și urm.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 142.

Alexandru Văllimărescu a avut un rol considerabil în elaborarea teoriei clasice a dreptului natural, cu bază individualistă, elaborând cea mai completă teorie a drepturilor omului⁵⁶.

În cadrul examinării *crizei dreptului natural* care prezintă substanțiale elemente de originalitate, Alexandru Văllimărescu dezvăluie ceea ce, după el, constituie substratul atacului pozitivismului împotriva școlii dreptului natural.

Sub acest aspect, amintim că Aristotel făcuse distincția, în lucrarea sa *Retorica*, între legi proprii, particulare fiecărei cetăți (fiecărei societăți politice) și *legea* în acord cu întreaga natură, expresie a *justiției naturale*, justiție independentă de orice instituție umană, căci *legea cetății* este *convențională* și fundamentată pe *utilitate*. Pentru Aristotel⁵⁷, *dreptul politic* cuprinde două specii: *dreptul natural* și *dreptul pozitiv*. *Dreptul natural* este pretutindeni același, își păstrează valabilitatea peste tot, indiferent de opiniile pe care le suscită, în timp ce *dreptul pozitiv* este acel drept care, indiferent de orientarea sa, odată instituit, el se impune.

Legea pozitivă este o *convenție* fundamentată pe *reciprocitate* și *utilitate*. Așadar, regulile de drept care nu aparțin dreptului natural, ci sunt instituite de către oameni, nu sunt aceleași pretutindeni, pentru că nici formele de guvernământ, regimurile politice nu sunt identice, afirmă Aristotel, că „forma de guvernământ conformă cu natura este una singură pretutindeni și ea este cea mai bună”.

Ca atare, comentatori și preluatori ai concepției filosofiei eline despre drept, ca, de exemplu, un Cicero sau un Gratian, admiseseră că tot ceea ce este prescris de către cutumă sau stabilit de către o lege scrisă *trebuie să fie*

---

⁵⁶ A se vedea, Nicolae Popa, Ion Dogaru, Gheorghe Dănișor. *Filosofia dreptului. Marile curente*, Ed. All Beck, op.cit. p. 102; G. Del Vechia, *Lecții de filosofie juridică*, Ed. Europa Nova, București, p. 82.

⁵⁷ Aristotel, *Etica nicomahică*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1998, p. 120 și 121.

considerat ca nul și neavenit dacă o astfel de prescripție este contrară leii naturale.

Este adevărat, susține Thoma de Aquino, că legea pozitivă este, ca orice lege, un act ce se raportează la rațiune (*est rectum secundum regulam rationis*), iar rațiunea se definește, la rândul ei, prin raportare la legea naturală, căci voința legiutorului, a autorului dreptului pozitiv, ca sursă activă a legii umane, trebuie să accepte reglarea ei, controlul exercitat asupra modului în care ea făurește legea pozitivă, de către *rațiune*⁵⁸, căci, altminteri, în ipoteza în care legea umană nu este în concordanță cu legea naturală, cu *rațiunea eternă*, atunci legea umană încetează de a mai fi *legea*, legea umană devenind *corupătoare a legii*.

Legea naturală (dreptul natural) posedă o primordialitate ontică în raport cu orice drept pozitiv, căci *dreptul natural* se bucură de următoarele proprietăți:

De asemenea, Mircea Djuvara a analizat pe larg manifestările pozitivismului în drept, în cel de al III-lea volum al cursului său „Teoria generală a dreptului (Enciclopedie juridică)⁵⁹. Atunci când se referea la pozitivismul juridic, avea în vedere pozitivismul științific pe care îl asocia cu ceea ce el numea „sociologism juridic”.

Demonstrând insuficiența pozitivismului pentru explicarea dreptului, Mircea Djuvara arăta că, din moment ce la baza dreptului se află o apreciere rațională, aceasta nu poate forma numai obiectul unei constatări, rezultată din observarea concretă. În afară de constatarea concretă, există și altceva. Acest altceva este tocmai fenomenul juridic, esențial pentru a convinge de insuficiența

---

⁵⁸ Legea este actul prin care rațiunea divină guvernează oamenii, afirmă Thomma d’Aquino, în ale sale *quaestiones* din *Summa theologica*. Un astfel de act al rațiunii are ca finalitate *binele comun*, căci nimic altceva nu-i legea decât *ordonarea rațională* a bunurilor unei comunități și care îngrijește de promulgarea unei astfel de ordine rațională (*lex nihil est aliud quam quaedam rationis ordinatio at bonum commune ab eo qui curam habet communitatis promulgata*) (vz. cap. *Thomas Aquinas: Concerning the Nature of Law*, în vol. *Philosophy of Law*, 4.ed. (ed. bz Joe Feinberg, Hzman Gross), Belmont California, Wadsworth Publishing Company, 1991, p. 10 – 20.

⁵⁹ A se vedea p.68-157

pozitivismului pentru cunoașterea dreptului. Mircea Djuvara arăta că se poate cu adevărat observa în societate existența unor forțe materiale care luptă între ele, iar din această stare „fâșnește” dreptul. Dar, elaborarea dreptului este un produs al minții noastre, legitimitatea lui situându-se deasupra constatărilor făcute în legătură cu lumea exterioară. Din simpla observație nu putem scoate un „trebuie”. Există o ordine specială de realități, deosebită de cele materiale și psihologice. Aceste realități nu sunt nici interne și nici externe, ci sunt valori de sine stătătoare și absolute. Lor le aparțin dreptul, morala, logica și estetica. Or, școala pozitivistă elimină existența acestui gen de realități. De fiecare dată când se încearcă să se explice realitatea juridică, prin metoda pozitivistă, se ajunge, în mod inevitabil, la contradicții, pentru că nu se constată realitatea specifică a dreptului.

Or, în viziunea lui Alexandru Văllimărescu, pozitiviștii nu au urmărit să distrugă metoda metafizică, folosită de amintita școală, ci conținutul ei, fiind vorba de individualismul care o caracterizează, din moment ce nu au făcut altceva decât să înlocuiască metafizica individualistă, cu o altă metafizică și anume „socialistă”, cum o denumea autorul, precizând că folosește cuvântul, în sens științific și nu politic.

Ocupându-se de rolul covârșitor pe care l-a avut școala istorică a dreptului în provocarea crizei dreptului natural, a imputat școlii istorice că înlocuiește absolutul dreptului natural cu un alt absolut : conștiința colectivă din care izvorăște dreptul și care nu este ceva schimbărilor, ci fix, o noțiune vagă, abstractă.

Analizând, printre factorii care au determinat *criza dreptului natural* și utilitarismul, Alexandru Văllimărescu afirma că, negreșit, cel din urmă nu a reușit să nimicească complet *iusnaturalismul*, neglijând ideea de justiție, prezentând ca drept ceea ce legiuitorul consideră a asigura maximum de fericire

pentru indivizi, despărțind dreptul de rațiune și, făcându-l dependent de utilitate, ceea ce conduce inevitabil, la absolutism⁶⁰.

În sfârșit, atunci când analizează renașterea dreptului natural și factorii care au determinat-o, Alexandru Văllimărescu mai susținea că dreptul natural nu a reînviat sub forma lui extremistă, ci sub forma unui neoindividualism mai puțin pronunțat decât individualismul clasic, dar suficient pentru a pune stavilă hipertrofiei socialului.

Referindu-ne cu titlu exemplificativ la Teza sa de doctorat, *La justice privée en droit moderne*, editată de „L. Chauny et L. Quinsac” la Paris, în 1926, s-a în mod justificat, s-a afirmat că, autorul își împarte teza în patru cărți, fiecare purtând numele sistemelor de drept analizate: 1. Dreptul roman; 2. Dreptul german; 3. Dreptul austriac, dreptul elvețian și dreptul englez; 4. Dreptul francez⁶¹.

În *Cartea I*, după o importantă analiză a justiției private non-formale în dreptul roman, este descrisă justiția privată ilicită, așa cum s-a manifestat aceasta înainte și după decretul lui Marc Aureliu, trecându-se apoi la justiția privată licită a romanilor – zisă și necesară (sau de nevoie).

Cartea a II-a studiază particularitățile justiției private în dreptul german și debutează cu o scurtă cercetare a instituției în timpul invaziei lor germanice, al Evului Mediu și perioada receptării dreptului romano-canic.

Cartea a III-a examinează justiția privată licită reflectată în dreptul civil austriac (art. 334 C.civ.aus. – protecția posesiei; art. 416 C. civ.aus. – chestiunea plantațiilor; corespondentul art. 561 B.G.B., creat pe cale pre toriană de către instanțele civile austriece, ș.a.).

Cartea a IV-a este dedicată dreptului francez.

---

⁶⁰ Ibidem, op.cit.p. 95 și urm.

⁶¹ A se vedea pe larg, Teodor Papuc, Alexandru Văllimărescu, *La justice privée en droit moderne sau nimeni nu-și poate face dreptate singur prin mijloace ilegale*, SCJ, nr. 2/2013, p.259 și urm.

Concluzii

În ceea ce privește obiecția adusă de obicei, școlii dreptului natural și anume, imposibilitatea de a fi dovedită existența unui drept natural, permanent, universal, neschimbător, Alexandru Văllimărescu sublinia că ceea ce există, într-adevăr ca ceva permanent, universal, neschimbător, conform naturii omenești este nevoia permanentă a unui drept natural; că nu putem afirma că ne naștem cu drepturi naturale, dar putem afirma că ne naștem cu imperioasa necesitate a acestor drepturi

Autorul la care ne referim propune o reformulare a adagiului *Nul ne peut...*, în concordanță cu realitățile prezentului: *Nul ne peut se faire justice à soi-même par des moyens illicites* (Nimeni nu-și poate face dreptate singur prin mijloace ilegale).

Întreaga operă a lui Văllimărescu atestă un spirit juridic și concepții social-politice progresiste, care îl situează într-un loc de frunte, deasupra înaintașilor și contemporanilor săi.

Bibliografie

Alexandru Văllimărescu, *Teoria dreptului natural în lumina istoriei și a doctrinelor filosofice*, București, 1930.

Nicolae Popa, Ion Dogaru, Gheorghe Dănișor. *Filosofia dreptului. Marile curente*, Ed. All Beck;

G. Del Vechia, *Lecții de filosofie juridică*, Ed. Europa Nova, București, p. 82.

Sofia Popescu, *Reflectarea școlilor dreptului în gândirea juridică românească, restituire datorată*; în *Studii de drept românesc*, Nr.4/1995, *comunicare* la Sesiunea Științifică anuală a Institutului de Cercetări Juridice al Academiei Române, 1994 ;

Sofia Popescu, *Din nou despre reflectarea școlilor dreptului în gândirea juridică românească* în Studii de drept românesc, nr.3-4/1997 ;

Sofia Popescu, *Pagini din istoria filosofiei românești a dreptului*. Studiu dedicat excelentului meu coleg de facultate, an și grupă, Prof.univ.dr. Ion Dogaru, membru corespondent al Academiei Române, în special în considerarea valoroaselor sale contribuții în domeniul Teoriei generale a dreptului și Filosofiei dreptului.

Teodor Papuc, Alexandru Văllimărescu, *La justice privée en droit moderne sau nimeni nu-și poate face dreptate singur prin mijloace ilegale*, SCJ, nr. 2/2013.

CONCLUZII DE ETAPĂ

În opinia noastră, Andrei Rădulescu se remarcă între gânditorii români ca filosof al constituționalismului. Filosofia actelor juridice este încadrată de acest filosof într-o abordare constituționalistă, contextul constituțional apărând ca un revelator ultim al calității „literei” și spiritului actelor legislative, regulamentelor, decretelor sau deciziilor (ce trebuie întotdeauna luate în corelație cu textul și spiritul legii, în special acela al legii organice prezentă în dispozițiile constituționale. Constituția este temelia unei națiuni operă de gândire socio-juridică și de reglementare națională, în egală măsură.

Din perspectiva lui Alexandru Vălimărescu, filosofia dreptului este chemată în primul rând să proclame limitele și pericolele demersului pozitivist, precum și ale demersului politic. În viziunea sa, metoda metafizică nu trebuie să conducă inevitabil la individualism, iar înțelegerea societății nu trebuie să conducă neapărat la socialism.

Țesătura societății are o „urzeală” istorico-juridică. Orientările dimensiunilor istorice și juridice, evoluțiile ulterioare ale acestora, depind însă în mod esențial de filosofia dreptului. Pledăm pentru investigarea marilor idei de filosofia dreptului românesc și a importantelor lor contribuții practice la funcționarea dreptului și a justiției românești, pentru readucerea în atenție a unor teme, concepte și personalități importante, cum ar fi Andrei Rădulescu și Alexandru Vălimărescu.

În afara filosofiei dreptului, dreptatea și justiția aluecă inevitabil spre pozitivism îngust, rutină, birocratism și, în cele din urmă spre ignoranță și abuzuri. Din această perspectivă, lucrările de tipul celei de față readuc în prim-plan valorile propuse de filosofia dreptului românesc în circuitul național, precum și în cel european, demers extrem de semnificativ în contextul marcării Centenarului, precum și dincolo de contextul aniversar.

C. / DIMITRIE CANTEMIR

Câteva date biografice

Dimitrie Cantemir, unul din valoroșii gânditori ai țării, s-a născut⁶² la Iași, în timpul domniei lui Dumitrașcu Cantacuzino⁶³. Tatăl său, Constantin Cantemir, era pe atunci un mic boier care își petrecuse timpul legat de cariera armelor⁶⁴. Mama lui se numea Ana, din familia Bantăș, tot din neam de boieri mici. S-a spus că mama sa avea învățătură de carte și era înclinată către literatură. Sub acest aspect se cuvine să amintim că el însăși îi face un portret plin de admirație când spune: „*Mulier inter mulieres illius seculi in primis recensenda, literis optimis instructa, rei oeconomicae peritissima et prudentissima*” (femie între femei, numărată printre primele în acest secol, instruită în cea mai bună literatură, foarte iscușită și foarte prudentă în treburile casnice⁶⁵).

---

⁶² Sub acest aspect, mulți autori în bibliogafii, arată că Dimitrie Cantemir s-a născut 26 octombrie 1673 (în plus, a se vedea, pe lângă autorii citați în lucrare și site-ul wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Cantemir). Totuși, urmare a documentării, am constatat că alți autori, arată că, acesta s-a născut în anul 1675. A se vedea, C. Gane, *Familia lui Dimitrie Cantemir în Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. I., ediția V-a, Editura Universul, Societate Anonimă, București, nr.13476, v. 1943, p.369. Amintim și faptul că această operă a fost premiată de Academia Română.

⁶³ A se vedea, pe larg, P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, viața și opera*, Editura Academiei, București, 1958, p. 37; N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, Ed. Minerva, București, 1980, p. 252; Pentru o bibliografie și mai detaliată a se vedea, Andrei Eșanu, (coord.) Valentina Eșanu, *Opera lui Dimitrie Cantemir în manuscrise și ediții princeps. Repertoriu*, în *Neamul Cantemireștilor*, Bibliografie, Ed. Pontos, Chișinău, 2010, p.71-308; Constantin C. Giurescu, și colab., *Istoria României în date*, Editura enciclopedică română, București, 1971, p. 149.

⁶⁴ A se vedea, *Istoria României*, vol. III, Editura Academiei, București, 1964, p. 204.

⁶⁵ A se vedea, Ion Verdeș, *Dimitrie Cantemir, patriot, gânditor și om de știință*, Din

Recunoscut ca personalitate impunătoare prin vastitatea și unitatea operei sale, ca un gânditor patriot de tip umanist⁶⁶, Dimitrie Cantemir s-a manifestat sub multiple aspecte în întregul câmp al științelor din vremea sa⁶⁷. Opera sa multilaterală și deosebit de vastă conține probleme aproape în toate direcțiile de dezvoltare, ale culturii românești din acea vreme. Preocupările sale multilaterale în domeniul filosofiei, istoriei, literaturii, muzicii, etnografiei, economiei, vieții social-politice și juridice etc. îl situează printre cei mai înaintați oameni de știință europeni din timpul său. Este cazul să mai precizăm că datorită faimei de care se bucura ca om de știință, în 1714 a fost numit membru al Academiei de Științe din Berlin⁶⁸. Pentru completarea tabloului mai arătăm, că este primul român ales membru a unei Academii străine⁶⁹, și totodată, este întemeietorul Academiei din Petersburg⁷⁰.

Contribuția lui Dimitrie Cantemir la dezvoltarea culturii românești

Referindu-ne la contribuția lui Cantemir la dezvoltarea culturii românești, vom evoca numai asupra a ceea ce este mai semnificativ în gândirea sa în legătură cu ideile sale *juridice* (**A**) și *filosofice* (**B**), raportându-le la timpul său.

A. Să vedem mai întâi care sunt *ideile juridice ale lui Dimitrie Cantemir*.

---

istoria filosofiei în România, vol. II, Ed. Academiei Române, 1957, p. 62.

⁶⁶ A se vedea, Gheorghe Toma, *Umanismul și raționalismul*, Cluj, p.9-17; Vaida Petru, *Umanismul lui Cantemir și problema conștiinței morale*, Ed. Academiei Române, 1971, p.7; C.I.Gulian, S.Ghiță, N.Gogoneață, C.Joja, R.Pantazi și Al. Posescu, *Istoria gândirii sociale și filozofice în România*, Ed. Academiei Române, București, 1964, p.79.

⁶⁷ I. Verdeș, *Dimitrie Cantemir, patriot, gânditor și om de știință*, op.cit.p. 37; Dan Bădărău, *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, Editura Academiei, București, 1964, p.6.

⁶⁸ Ion Verdeș, *Dimitrie Cantemir, patriot, gânditor și om de știință*, op.cit.p. 68; Constantin Loghin, *Istoria literaturii române, dela început până în zilele noastre*, Ed. Mitropolitul Silvestru, Cernăuți, 1943, p. 103.

⁶⁹ P.P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, op.cit.p. 130; Dan Bădărău, *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, op.cit.p. 151.

⁷⁰ D. Gusti, *Sociologia militans. Introducere în sociologia politică*, Seria A, Studii și contribuții, Ed. Institutului social roman, p. 550.

Observăm, înainte de toate, că realitățile social-politice și ideologice ale orânduirii feudale moldovenești și regimul de exploatare la care era supusă Moldova de către Imperiul Otoman, și-au pus amprenta asupra gândirii social-politice, și juridice a lui Dimitrie Cantemir⁷¹.

Pe urmă, remarcăm că în studiile sale se reflectă starea economică a Moldovei, situația socială, caracterizată prin influența marii boerimi în conducerea țării, cu luptele sterile dintre facțiunile boierești⁷². Ca o consecință a acestei situații, în scurta sa domnie, este necesar să menționăm că el ia atitudine pentru: înlăturarea de la conducerea țării a regimului nobiliar, care era considerat ca păgubitor pentru țară; instaurarea unui regim domnesc autoritar, în care întreaga putere în stat să fie concentrată în mâna domnului; acordarea unor drepturi categoriilor sociale mijlocii și chiar țărănimii, permise de raporturile feudale de producție, care-l apropie de ideile absolutismului luminat; și lupta pentru eliberarea Moldovei de sub dominația otomană și câștigarea independenței acesteia, considerată ca o condiție pentru reorganizarea internă a statului feudal⁷³.

Chiar mai mult decât atât, constatăm, totodată că aceste idei pentru care a militat în repetate rânduri, constituie și firul conducător al numeroasele sale *scrieri*⁷⁴. De pildă, amintim, în acest sens, că în lucrarea sa „*Istoria Ieroglifică*”, scrisă între 1704 și 1705, la vârsta de 31 de ani, Cantemir prezintă un tablou critic la adresa societății moldovenești, îndreptându-și critica în special împotriva moravurilor și concepțiilor boierimii care este descrisă ca o clasă

---

⁷¹ A se vedea, *Istoria României*, vol. III, Editura Academiei, București, 1964, p. 203;

⁷² Mihai Oroveanu, *Dimitrie Cantemir, Din gândirea politico-juridică din România*, Ed. Științifică, București, 1974, p.29; Marin Badea, Camelia Brincoveanu, *Istorie și economie în opera cantemiriană*, în programul *Opera lui Dimitrie Cantemir-fundament al făuririi statului național unitar roman*, Bucuresti, noiembrie, 23-25, 2017, p.30.

⁷³ Dan Bădărău, *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, op.cit. p. 71; Ioan Platon. *Unele idei inaintate din gândirea politico juridică a lui Dimitrie Cantemir*, Revista Justiția Nouă, II, anul XXXII-1966, p. 71.

⁷⁴ Mihai Oroveanu, *Dimitrie Cantemir, Din gândirea politico-juridică din România*, op.cit.p.35.

egoistă și asupritoare⁷⁵. Dar nu numai atât. În paginile lucrărilor sale, Cantemir⁷⁶ critica marea boierime care deținea și dregătorii înalte în stat. Sub acest aspect, Cantemir o compară cu animalele de pradă”... care în colți, în unghii, sau în altă parte a trupului poartă arme aducătoare de moarte, ...și ...carile de vărsarea sâgelui nevinovat se bucură”⁷⁷. Mai departe, autorul caracterizează marea boierime ca incapabilă de a conduce țara, arătând că înaltele dregătorii nu trebuie încredințate unor oameni numai pe motivul că sunt boieri, ci trebuie încredințate oamenilor înțelepți, care în general nu aparțin clasei boierești „Că știința înțelepciunii nu în scaunele trufașeși înalte ci în capetele plecate și învățate locuiește”⁷⁸.

Pentru întregirea imaginii, credem că nu este lipsit de importanță critica lui Cantemir și în lucrarea sa „*Descrierea Moldovei*”. În această operă, Cantemir arată că marea boierime ca „...oameni plini de trufie, semeți, îndărătnici și care nu numai că nu se pricep cum să se descurce în treburile țării, dar le lipsesc și năravurile bune și nu au deprinderea unei vieți cinstite, la care nu se găsește nimic vrednic de laudă...”⁷⁹. Plecând de la caracterul egoist și asupritor al mării boierimi și de la faptul că nu este capabilă să conducă țara, Dimitrie Cantemir ajunge la concluzia firească a înlăturării regimului boieresc și instaurarea unei monarhii⁸⁰ centralizate ereditară, după exemplul altor țări europene.

Pe lângă aceasta, tot în „*Descrierea Moldovei*”⁸¹, constatăm că autorul tratează în primele capitole despre domnie, atragând atenția că încă de la

---

⁷⁵ Ion Verdeș, *Dimitrie Cantemir, patriot, gânditor și om de știință*, op.cit.p. 70.

⁷⁶ P.P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, viața și opera*, op.cit.p. 82.

⁷⁷ Dimitrie Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, vol. I, p. 29-30;

⁷⁸ Dimitrie Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, vol. I, p. 76.

⁷⁹ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 208.

⁸⁰ Ioan Platon. *Unele idei inaintate din gândirea politico juridică a lui Dimitrie Cantemir*, op.cit.p. 74.

⁸¹ Dimitrie Cantemir scrie cea mai importantă operă a sa un alt fragment din istoria românilor *Descriptio (antique et hodierni status) Moldaviae*. S-a mai afirmat că Dimitrie Cantemir scrie o operă, care până astăzi își păstrează valoare întreagă, fiind unul din cele mai însemnate izvoare pentru cunoașterea vieții politice și sociale a Moldovei. În acest sens, vezi:

primele începuturi ale constituirii Moldovei ca stat de sine stătător, puterea se găsea concentrată în mâna domnului, susținând despre primii domni ai Moldovei că nu erau mai prejos în privința puterii și a drepturilor asupra supușilor, decât cei mai mulți dintre domnii creștini care aveau țări mai puternice și mai întinse. „Dintre drepturile domnești cu care se laudă principii cei mari nu le-a lipsit nici unul”⁸². De aici, observăm că Cantemir analizează pe larg istoricul domniei, arătând de asemenea, că aceasta se moștenește, precizând de altfel că „...nu fără adevăr se spune că în timpurile vechi domnia Moldovei se moștenește și că nu se făcea vreo alegere mai înainte ca neamul domnesc să se fi stins”⁸³. Din acest text rezultă clar că Dimitrie Cantemir declara că *regula moștenirii* domniei era folosită în acele vremuri de toate popoarele din Europa și în același timp ea s-a folosit și în Moldova. În acest sens, arată Cantemir că, rareori domnia Moldovei a fost dată vreunui străin, atâta vreme cât se mai găsea un vlăstar din vechea familie domnească. Pornind de la acest principiu, formulat de Cantemir că domnia este ereditară⁸⁴, constatăm totuși că ea nu este și de „*drept divin*” care mai era acceptată în secolul XVII-lea și conform căreia monarhul deține puterea în stat, fiind investit cu aceasta de către Dumnezeu. Argumentul este simplu și anume că această teorie a început să fie combătută de mulți autori, de pildă: Hugo Grotius⁸⁵, Spinoza, Hobbes, Leibnitz etc., locul ei fiind luat de teoria *dreptului natural*⁸⁶ și a *contractual social*⁸⁷. Mai mult, sunt

---

Constantin Loghin, *Istoria literaturii române*, op.cit.p. 107; Ion Peretz, *Precis de istoria dreptului roman*, 1931, p. 332.

⁸²Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Editura Tinertului, București 1965, p. 97; P.P Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, viața și opera*, op.cit.p. 155; I Verdeș, *Dimitrie Cantemir. Patriot, Gânditor și om de știință*, p. 71.

⁸³Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 103.

⁸⁴ Ioan Platon. *Unele idei inaintate din gândirea politico juridică a lui Dimitrie Cantemir*, op.cit.p. 73.

⁸⁵Sub acest aspect, în doctrină se afirmă că, monarhii sunt niste impostori și că principiul “dreptului divin” este creat de biserica de stat pentru a face ca nelegiuirile lor să fie acceptate. A se vedea, Dan Bădărău, *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, op.cit. p.77; Sofia Popescu, *Pagini din istoria filosofiei românești a dreptului*. in vol. Ad honorem prof.univ. dr. Ion Dogaru, Studii juridice alese, Ed. All Beck, București, 2005, p. 412-429.

⁸⁶ Marin Voiculescu, *Teoria dreptului natural*, în *Istoria doctrinelor politice*, Ed.

și autori care susțin, că în gândirea lui Dimitrie Cantemir se vădesc pregnant ideile *dreptului natural* de la care pleacă când fundamentează doctrina sa cu privire la regimul monarhic. De pildă, Dimitrie Cantemir condamnând abuzurile regimului nobiliar, se pronunță pentru o monarhie luminată bazată pe *dreptul natural* sub autoritatea căruia să se centralizeze întreaga putere în stat.

Apoi, constatăm că întreaga sa gândire juridică și activitate aveau o motivare bine fundamentată, bazată pe condițiile *concrete* ale țării din perioadele respective. De exemplu, în realizarea principalului obiectiv, înlăturarea regimului nobiliar, considerat ca ilegal și păgubitor pentru țară, Dimitrie Cantemir a plecat așa cum am mai spus, de la situația concretă a Moldovei din timpul său, care se caracteriza prin criza regimului nobiliar, determinată de intensificarea luptelor dintre diferitele grupări boierești. Aceasta înseamnă că regimul nobiliar nu putea apăra țara împotriva cotropitorilor străini și să asigure ordinea internă. De aceea Cantemir se preocupă să elaboreze un program de reformă radicală a organizării centrale a statului, urmărind înlocuirea regimului nobiliar cu o monarhie absolută după modelul monarhiilor apusene și a celei din Rusia⁸⁸. Mai mult, pentru a obține aceste rezultate Cantemir definește monarhia astfel: ca acea „stăpânirea care singură stăpânește, precum ieste a Turcului, a Neamțului, a Moscului”⁸⁹. De aici, se poate observa că, statul în opinia lui Cantemir trebuia să fie deci o monarhie autoritară, întemeiată pe dreptate. În viziunea sa, domnul trebuie să fie înțelept și drept, pentru că numai prin dreptate se poate governa. Cu toate acestea, tot Cantemir recunoaște că, conducerea unică, autoritară din partea domnului *nu trebuie* să ducă la manifestarea voinței tiranice și nedrepte a acestuia, pentru că „unde

---

Didactică și pedagogică, București, 1970, pp. 147; Ioan Platon. *Unele idei inaintate din gândirea politico juridică a lui Dimitrie Cantemir*, p. 73.

⁸⁷ A se vedea, Marin Voiculescu, *Doctrina politică a lui J.J, Rousseau*, (Cap. X) în *Istoria doctrinelor politice*, pp. 149-171.

⁸⁸ Dan Bădărău, *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, op.cit. p. 71; Ioan Platon, *Unele idei inaintate din gândirea politico juridică a lui Dimitrie Cantemir*, op.cit., p. 72.

⁸⁹ Dimitrie Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, vol. I, Editura pentru literatură, București, 1965, p. 17; P.P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, viața și opera*, op.cit.p.85.

tirania stăpânește, acolo dreptatea se izgonește, așa unde dreptatea împărătește toată strâmbătatea nici să numește”⁹⁰. Mai mult, dându-și seama de neajunsul pe care l-ar putea aduce bunului mers al conducerii statului exercitarea voinței absolute și arbitrare a domnului, Cantemir se pronunța împotriva arbitrarului și abuzurilor din partea domnilor, condamnând *despotismul* și arătând că într-un stat bazat pe despotism nu poate exista curajul opiniei, supușii manifestă dragoste de frică, dar așteaptă momentul să se ridice împotriva domniei atunci când condițiile le permit. În legătură cu acest aspect, redăm: „Și unde dragostea adevărată nu ieste, acolo cinstea ieste de frică și unde cinstea se face de frică, acolo îndemâna vremii să cearcă, și să așteaptă, în care nici frica să-i mai fie, nici cinstea care de frică îi da de bunăvoie în ocară să i-o întoarcă”⁹¹. Rezultă, așadar, că la Dimitrie Cantemir apare, opoziția față de despotism și ideea unui stat în care să se asigure dreptatea – este vorba bineînțeles de un stat cu un regim monarhic autoritar.

În acest context, s-ar putea afirma că deși instaurarea regimului monarhic autoritar nu constituia o schimbare de esență a statului, el reprezenta totuși un progres față de conducerea anarhică a boierimii, pentru că asigura o conducere unitară în stat.

În ceea ce privește necesitatea *respectării legilor și la rolul lor în stat* Dimitrie Cantemir arată că legea „... ne chivernisește, ne poruncește, ne stăpânește și ne otcârmuiește...”⁹². Aici autorul susține: stăpânirea țării cu înțelepciune și dreptate, contribuie la întărirea statului și la înflorirea lui; „atunci publica înflorește și odrăslește, când stăpânii miluiesc și ciartă în dreptate...”⁹³. Pe de altă parte, se pronunță împotriva acelor domni care pun mai presus de interesele statului, problemele prestigiului personal și acelor care încearcă să-și consolideze puterea prin violență sau s-o folosească pentru a-și

---

⁹⁰Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei, op. cit.*, vol. I, p. 208.

⁹¹*Ibidem*, p. 59.

⁹²Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei, op.cit.*p. 216.

⁹³*Ibidem*.

realiza ambiția personală. De aici, observăm că domnul nu este lipsit de răspunderea pentru actele și faptele sale, ci el răspunde față de țară pentru ceea ce face. În acest sens, redăm: „Vechea pravilă ieste... că poftele și voile împăraților pravilă nemutată ascultătorilor sunt”⁹⁴, el considera că domnul trebuie să respecte legile pe care le numește „matca și mamca noastră”⁹⁵, și să se solidarizeze cu nevoile și interesele poporului pentru că „sămmul a monarhului adevărat acesta iaste, ca nici cu acul să împungă nici cu dinții să musce, nici cu unghile să rumpă, ce în greșiți iertare în râi pedepsire, în supuși milă, în străini dreptate și în hotarâle monarhiii sale contenire să arete”⁹⁶.

Pentru o apreciere mai justă a atitudinii sale, în general, față de respectarea legilor, trebuie să mai precizăm că, în exercitarea funcției sale, domnul trebuie să țină seama de nevoile și cerințele poporului, să asculte de „gurile noroadelor” și de „șoaptele gloatelor”⁹⁷. Din acest text, constatăm că ideile lui Cantemir se apropie astfel de principiul monarhiei luminate, după care stăpânitorii de popare să acționeze ca binefăcători ai maselor. Ca atare, tirania este condamnată cu asprime, deoarece „unde talpa tiranii calcă, acolo poala dreptății să calcă. Dexemplu, caracterizând tirania, Cantemir afirmă că tiran este cel care folosește puterea căutând să despoie pe alții și în folosul său propriu.

De asemenea, Cantemir examinează și raporturile *dintre om și stat*, totodată, pune problema *libertății sociale a omului*, se pronunță pentru respectarea libertăților omului, însă ia poziție abuzului de libertății și a voinței de libertate a omului, echivalent cu anarhia, pentru că nu există forțe care să se poată opune, „...spre închisoare și legarea trupului un lanțuși o vartă (închisoare) destule sunt, iară spre strânsoarea sufletului și spre opreala voii slobode nici mii de mii de lanțuje, nici dzăci de mii de închisori pot ceva face”- concepția lui despre libertate, fiind în același timp și o idee înaintată pentru

---

⁹⁴*Ibidem*, vol. I, p. 214.

⁹⁵*Ibidem*, p. 216.

⁹⁶*Ibidem*.

⁹⁷*Ibidem*, p. 118.

epoca sa⁹⁸. De aici, remarcăm, că se pronunță împotriva libertății depline, motivând că omul ar avea tendința să folosească această libertate pentru a săvârși fapte rele „...căci voia slobodă obicuită ieste mai mult spre rău și împotriva adevărului decât spre bine și spre plăcerea adevărului puterea sa a-și arăta”⁹⁹. Un monarh adevărat – arată Cantemir mai departe – trebuie să trateze cu milă pe supușii săi, să ierte pe cei ce greșesc, să pedepsească pe cei răi, și în hotarele sale să stăpânească conform rânduielilor stabilite pe baza obiceiului și a legii scrise¹⁰⁰.

Cu toată simpatia pe care o manifesta față de lupta țărănimii, acordându-i dreptul la răscoală, și pronunțându-se chiar pentru desființarea iobăgiei¹⁰¹, poziția de clasă a lui Dimitrie Cantemir îl determină să nu acorde țărănimii un rol politic important. De pildă, cu toate că se pronunța pentru desființarea iobăgiei, totuși nu prevedea desființarea raporturilor feudale, ci numai desființarea stării de semirobie, scoaterea țăranilor de sub regimul legării de glie, al muncii nelimitate. Cantemir considera că țăranimea va putea fi eliberată printr-o reformă organizată de un monarh iluminat, pentru a cărei instaurare milita. De aici, observăm *limitele* concepției sale cu privire la țăranime și rolul social al acesteia.

Trebuie să precizăm însă că *raportul dintre monarh și popor*, în concepția lui Dimitrie Cantemir, rămâne tot un raport de la stăpân la supus. Deși Dimitrie Cantemir nu acordă un rol important poporului în conducerea politică a țării, așa cum a mai arătat, totuși ideile sale, raportate la gândirea sa din timpul acela, pot fi considerate înaintate, în partea privitoare la drepturile ce le acorda poporului, în cadrul vieții sociale a Moldovei¹⁰².

---

⁹⁸*Ibidem, op. cit.*, vol. I, p. 75.

⁹⁹*Ibidem*, p. 65.

¹⁰⁰*Ibidem*, p. 216.

¹⁰¹P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir – Viața și opera*, Editura Academiei, București, 1958, p. 83-84.

¹⁰²Ioan Platon. *Unele idei înaintate din gândirea politico juridică a lui Dimitrie Cantemir*, op.cit.p.77.

În privința *sfatului boieresc*, el începe a vedea ca un ajutor al domnului, atribuindu-i însă numai un caracter consultativ. Înțelepciunea unui domn se constată atunci când admite să fie sfătuit pentru că „ori cât cineva de înțelept și oricât de bine a lucrurilor socotitoriu ar fi, singur numai cu socoteala sa îmblând și în sfaturile sale și pre altul neîntrebând, în cea de pe urmă a nu greși peste putință ieste”¹⁰³. Precum se vede, între domn și sfatul boieresc trebuie să existe o unitate deplină, pe care o vedea realizată prin înglobarea autorității boierilor în autoritatea domnului. Pe de altă parte, preconizează însă o distanță ierarhică între domn și boieri „precum lumina soarelui să are cătră alalte stele, a șechipul împăratului către senatori și ailalți supuși ieste”¹⁰⁴.

Totodată, după Cantemir unitatea dintre domn și boierime este concepută ca un mijloc de împiedicare a intrigilor, care duceau la slăbirea unității statului. De pildă, Cantemir se pronunță pentru scoaterea din sfat a acelor care se fac vinovați de învrăjbire.

În afară de ideile de mai sus, Dimitrie Cantemir a mai susținut și alte teze referitoare la: marile adunări ale țării pentru alegerea domnului sau luarea unor hotărâri importante, despre practicile folosite pentru confirmarea domnilor de către Poartă, despre agențiile diplomatice ale Moldovei la Constantinopol¹⁰⁵.

B. Analizând cel de al doilea aspect, (unele *idei filosofice ale lui Dimitrie Cantemir*), unii autorii¹⁰⁶ constată că întreaga operă a lui Cantemir atestă un *spirit filozofic* care îl situează într-un loc de frunte, deasupra

---

¹⁰³Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, vol. I, p. 131.

¹⁰⁴*Ibidem*, p. 41.

¹⁰⁵În *Istoria Ieroglifică*, vol. I, p. 34-35; P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir – Viața și opera*, p. 91; Mihai Oroveanu, *Dimitrie Cantemir*, p. 50-54; Vladimir Hanga, și colab., *Istoria dreptului românesc*, vol. I, Editura Academiei Române, București, 1980, p. 170, 196, 212, 246, 251.

¹⁰⁶ C.I.Gulian, S.Ghiță, N.Gogoneață, C.Joja, R.Pantazi și Al. Posescu, *Istoria gândirii sociale și filozofice în România*, Ed. Academiei Române, București, 1964, p.75; P.P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, viața și opera*, op.cit.p. 58.

înăntașilor și contemporanilor săi. În acest sens, s-a afirmat că el este *primul autor de lucrări filozofice propriu-zise în istoria culturii noastre*¹⁰⁷.

Pe lângă aceasta, aceeași autori¹⁰⁸ evocă și faptul că ideile filozofice a lui Dimitrie Cantemir reflectă lupta dintre nou și vechi, tendințele raționaliste, înaintate ale vremii. De pildă, în *procesul nașterii și dezvoltării monarhiilor*, Cantemir subliniază existența unor legi obiective ale naturii, a unei ordini naturale necesare precizând că „în chip natural tot ce are un început trebuie, să aibă până la urmă și un sfârșit... că după această axiomă toate câte se numesc și sunt particulare apar și pier, se schimbă și se transformă, se nasc și mor sau oricum am spune, au până la urmă un sfârșit al existenței lor”¹⁰⁹. Dacă aceasta este ordinea desfășurării lucrurilor în natură urmează că, o atare teorie se aplică și la societate, care are, din acest punct de vedere, aceleași legi ca și natura în genere.

De altfel, remarcă Cantemir că monarhiile parcurg un fel de *cerc* natural, păstrând ordinea necesară a trecutului, prezentului și viitorului. De exemplu, Cantemir, folosindu-se de *teoria evoluției ciclice*, consideră istoria mondială ca o succesiune a celor patru monarhii, precizând că monarhiile devin din ce în ce mai perfecționate, iar ultima monarhie cea rusească era considerată ca cea mai desăvârșită. Din această succesiune a monarhiilor Cantemir ajunge la concluzia cu privire la rolul destinat lui Petru cel Mare de însăși legile naturii, de mersul natural al istoriei în direcția eliberării popoarelor asuprite de imperiul turcesc și implicit a eliberării Moldovei, țara marelui învățat român. Iată deci scopul pentru care a fost scrisă această lucrare¹¹⁰.

---

¹⁰⁷ De pildă, sesușine că apare la Iași, prima scriere filosofică românească: *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul* de tânărul Dimitrie Cantemir. A se vedea, Constantin C. Giurescu, și colab., *Istoria României în date*, op.cit., p. 146.

¹⁰⁸ C.I.Gulian, S.Ghiță, N.Gogoneață, C.Joja, R.Pantazi și Al. Posescu, *Istoria gândirii sociale și filozofice în România*, op.cit.p. 75.

¹⁰⁹ Ioan Platon, *Unele idei inaintate din gândirea politico juridică a lui Dimitrie Cantemir*, op.cit.p. 80.

¹¹⁰ Ion Peretz, *Precis de istoria dreptului roman*, București, Institutul de arte grafice

Referindu-ne la filosofia lui Cantemir, observăm că, este ca și pentru Hobbes cunoașterea rațională a fenomenelor prin cauzele lor cunoscute. Orice lucru trebuie să aibă o explicație cauzală. Recunoașterea necesității fenomenelor naturii merge în pas cu aceea a determinării lor cauzale¹¹¹. Astfel, el consideră necesar ca filosoful în opera *Istoria ieroglifică*, diferă de omul lipsit de învățătură prin aceea că el caută cauzele lucrurilor și întâmplărilor; omul simplu, arată Cantemir, „lucrurile văzând, precum sunt le știe, iar filozoful din ce și pentru ce așa sunt cunoscute”.

Teza astfel expusă mai sus devine și mai interesantă atunci când adaugă: „Sufletul filosof nu numai cum și ce s-au făcut, ci și pentru ce așa s-au făcut cercetează”. Omul simplu cunoaște deci prin simțuri aspectul real al lucrurilor, dar filozoful caută originile, proveniența și rostul lor, el se preocupă de stabilirea condițiilor, căci orice lucru își are cauza sa proprie, firească, există în baza unei necesități, a unei ordini; că „fiete-ce, de a sa hirișie (firească¹¹²) și adevărată dintâi pricină nu se lipsește”.

Mai mult decât atât, arătăm că Cantemir se situează în tot în opera *Istoria Ieroglifică*, pe o poziție științifică, mai ales în teoria cunoașterii, bazată pe simțuri și a percepție, nu pe revelația divină¹¹³. În această privință, avem o afirmație directă a lui Cantemir despre existența legilor sociale, poate cel mai interesant pasaj cu caracter filosofic din această opera. Se susține că în viață, sunt două (2) feluri de fenomene, cele întâmplătoare și cele supuse legilor naturii (ființești). Primele sunt individuale, celelalte sunt generale: „precum toate lucrurile în lume sau întâmplătoare sau ființești, așa în două chipuri pentru dânsle a se adeveri și a se înștiința poate”.

„Vremea” str. Carol no.10, 1931, p. 174.

¹¹¹ C.I. Gulian, S.Ghita, N. Gogoneață, C.Joja, R. Pantazi, Al Posescu, *Istoria gândirii sociale și filosofice în România*, op.cit.p. 79.

¹¹² *Ibidem*, , op.cit.p.75.

¹¹³ I. Verdeș, *Dimitrie Cantemir, patriot, gânditor și om de știință*, op.cit.p. 37.

Referitor la prima situație, „lucrurile întâmplătoare”, adică cele supuse hazardului, scrie Cantemir „cum vor vini și vor cădea, nime dintre muritori deplin și cum sunt, cu mintea a le cuprinde”. Aceste lucruri sunt tot în domeniul faptelor sociale, sunt supuse hazardului și ele nu se pot nici prevedea, nici explica.

Cât privește cele supuse legilor naturii: iarăși în cele ființești, precum începutul, așa sfârșitul după a firii urmare (după legile naturii) afară de tot prepusul (îndoiala) precum sunt a le pricepe și a le giudeca îndrăznim și putem¹¹⁴”. Pentru a se lămuri aceste aspecte, este dat următorul exemplu, în opera citată mai sus: „să ne închipuim, zice el, un ciur plin cu grăunțe, pe care îl scuturăm; din cele multe grăunțe, carile întâi și carile mai pre urmă a cădea s-ar tâmpla nu știm, iară precum până în cea de pre urmă, precum toate vor cădea, fără greș știm”, căci faptele individuale sunt supuse hazardului, iar cele generale unei legi naturale, „ca firește, tot ce are greutate trage spre mijlocul pământului, adaugă, Cantemir, și tot grăuntele mic prin gaura mare neoprit trece”; dar ordinea în care se vor produce căderile din ciur, toate grăunțele apăsând unele asupra celorlalte, iată ceva ce nu putem cunoaște dinainte. Acest exemplu este interesant și pentru că unii autori¹¹⁵, subliniază că suntem aici în prezența unei concepții care anunță principiul legității statice ce și-a făcut loc în zilele noastre în științele naturii în legătură cu anumite efecte care nu au putut fi studiate decât în cadrul microfizicii. Autorul aplică aceste considerații lumii sociale, astfel: „Așa dară lucrurile muritorilor și muritorii, ori ca grăunțele în ciur, ori ca spicele în roată ar fi”¹¹⁶. Se evidențiază, așadar, că cunoașterea lucrurilor nu este desprinsă de problemele vieții. În cunoașterea lucrurilor și la o purtare atentă și folositoare în viață putem ajunge prin învățămintele trecutului, experiența prezentă și calculul înțelept al viitorului: „în trii chipuri și ca cum prin trii porți

---

¹¹⁴ *Ibidem* op.cit.p. 84.

¹¹⁵ Dan Bădărău, *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, op.cit. p. 299.

¹¹⁶ P.P.Panaiteescu, *Dimitrie Cantemir, viața și opera*, op.cit.p. 93.

în luntrul palaturilor cunoștinții acestor de acum și prin buna socoteală a celor viitoare¹¹⁷.

Astfel, se afirmă¹¹⁸ că Dimitrie Cantemir se arată *mai progresist* decât mulți autori din timpul său care persistau în a susține că rațiunea omenească este neputincioasă, că ea nu ne poate învăța ceva asupra naturii adevărate a lucrurilor, că se leagă numai de aparențe și că există „adevăruri de credință”, impenetrabile rațiunii, cu o valoare superioară adevărului științelor naturii.

De asemenea, pe lângă cele analizate, adăugăm și faptul că, el este primul din literatura noastră care își pune problema *opozității între grația divină și soartă*, arătând implacabilitatea acesteia din urmă. În viziunea sa, soarta este ceea ce s-ar putea numi hotărârea ursitorilor, hotărâre adesea absurdă, arbitrară și de neînălțurat. În legătură cu aceasta, observăm că deși unii autori susțin că Dimitrie Cantemir este un fatalist, totuși el arată totodată, că poți îmblânzi uneori soara adoptând o atitudine mai puțin rigidă în fața împrejurărilor nefavorabile: „norocul plecare, iară nu asprime primește”.

O altă idee a lui Cantemir era și obligația pentru popor de a asculta și sluji cu dragoste pe conducătorii lui, subliniind în acest sens că statul se întărește numai când „supușii ascultă și slujesc din dragoste”¹¹⁹. Dar filosoful nostru mai recunoaște în același timp și dreptul poporului de a se ridica împotriva monarhului și a legilor atunci când acesta abuzează și conduce cu forța. Sub acest aspect, redăm: „Că unde pravila în silă și în tărie, iară nu în bună socoteală și dreptate se sprijinește, acolo nici o ascultare a supușilor trebuitoare nu ieste”¹²⁰. Există deci pentru Cantemir ceea ce s-a denumit *dreptul natural*, adică un ansamblu de drepturi de care se bucură oamenii, pe care nici o putere nu le

---

¹¹⁷ Dimitrie Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, ..., p. 190; I.Verdeș, Dimitrie, *Cantemir, Patriot, Gânditor și om de știință*, op.cit.p. 84.

¹¹⁸ P.P.Panaiteșcu, *Dimitrie Cantemir, viața și opera*, op.cit.p. 255; .I.Gulian, S.Ghiță, N.Gogoneață, C.Joja, R.Pantazi și Al. Posescu, *Istoria gândirii sociale și filozofice în România*, op.cit.p. p.79.

¹¹⁹ *Ibidem*, vol. II, p. 46.

¹²⁰ *Ibidem*, vol. I, p. 75.

poate încălca și care se impugna suveranului legiuitor și păstrător de legi. Silnicia nu poate fi legiferată; și chiar dacă puterea de stat ar încerca să prescrie reguli care nu țin de dreptate, astfel de măsuri nu ar face decât să stârnească revolta în sânul poporului.

Așa cum se observă, găsim la Dimitrie Cantemir, idei ale școlii dreptului natural, conform căruia dreptul pozitiv este precedat de un drept ideal, universal, care ar decurge din natura sau rațiunea umană și pe care nici o putere nu le poate încălca. Măsurile luate de suverani, care nu ar fi în concordanță cu dreptul natural, ar produce revolta maselor. Din aceasta perspectiva, s-ar putea afirma că dreptul pozitiv trebuie să fie conform dreptului natural.

Dimitrie Cantemir, ca și ceilalți adepți ai dreptului natural de pe vremea sa, explica existența unor legiuri nedrepte, precum și regimul de cruntă exploatare feudală, prin aceea că suveranii nu cunosc care sunt drepturile poporului, sperând în instaurarea unor stăpâni mai luminați care vor cunoaște drepturile egale ale tuturor. Este vorba, prin urmare, de instaurarea într-un viitor apropiat a unei monarhii luminate, care va realiza dorința poporului. Poziția de viitor domn l-a făcut pe Dimitrie Cantemir să nu înțeleagă că într-o societate nu se poate instaura dreptatea socială¹²¹.

În fine, arătăm și ideile sale *etice*. Analizând această problemă, Cantemir susține că firul roșu al acestora este practicarea binelui și ideea că întotdeauna răul nu rămâne nepedepsit. De aici, remarcăm că, elementul teleologic își păstrează locul numai în domeniul eticii, unde omul, ca făptuș liber, este pus pe același plan cu făptuitorul divin.

Concluzii

În concluzie, împărtășim și noi opinia exprimată în literatura de

---

¹²¹ Ioan Platon, *Unele idei inaintate din gândirea politico juridică a lui Dimitrie Cantemir*, op.cit.p. 76.

specialitate (Gusti¹²²) potrivit căreia *opera cantemiriană* a însemnat fără îndoială o cale nouă în studiul vieții popoarelor. Pe lângă aceasta, adăugăm și faptul că el ar fi fost, pe lângă un mare savant, și un mare Domn dacă soarta războiului altfel s-ar fi întors – arată Xenopol¹²³.

BIBLIOGRAFIE:

- ANDREI EȘANU, (coord.) Valentina Eșanu, *Opera lui Dimitrie Cantemir în manuscrise și ediții princeps. Repertoriu, în Neamul Cantemireștilor*, Bibliografie, Ed. Pontos, Chișinău, 2010;
- CONSTANTIN C. GIURESCU, și colab., *Istoria României în date*, Editura enciclopedică română, București, 1971;
- CONSTANTIN LOGHIN, *Istoria literaturii române, dela început până în zilele noastre*, Ed. Mitropolitul Silvestru, Cernăuți, 1943;
- CONSTANTIN GANE, *Familia lui Dimitrie Cantemir în Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. I., ediția V-a, Editura Universul, Societate Anonimă, București, nr.13476, v. 1943;
- C.I.GULIAN, S.GHIȚĂ, N.GOGONEAȚĂ, C.JOJA, R.PANTAZI ȘI AL. POSESCU, *Istoria gândirii sociale și filozofice în Romania*, Ed. Academiei Române, București, 1964;
- DAN BĂDĂRĂU, *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, Editura Academiei, București, 1964;
- DIMITRIE CANTEMIR, *Descrierea Moldovei*, Editura Tinertului, București 1965;
- DIMITRIE CANTEMIR, *Istoria Ieroglifică*, vol. I, Editura pentru literatură, București, 1965;
- DIMITRIE GUSTI, *Sociologia militans. Introducere în sociologia politică*, Seria A, Studii și contribuții, Ed. Institutului social roman;
- GHEORGHE TOMA, *Umanismul și raționalismul*, Cluj;
- IOAN PLATON. *Unele idei inaintate din gândirea politico-juridică a lui Dimitrie Cantemir*, Revista Justiția Nouă, II, anul XXXII-1966;
- ION PERETZ, *Precis de istoria dreptului roman*, București, Institutul de arte grafice „Vreamea” str. Carol no.10, 1931;
- ION VERDEȘ, *Dimitrie Cantemir, patriot, gânditor și om de știință, Din istoria filosofiei în România*, vol. II, Ed. Academiei Române, 1957;
- Istoria României*, vol. III, Editura Academiei, București, 1964;
- MARIN BADEA, CAMELIA BRINCOVEANU, *Istorie și economie în opera cantemiriană, în programul Opera lui Dimitrie Cantemir-fundament al făuririi statului național unitar roman*, Bucuresti, noiembrie, 23-25, 2017;
- MARIN VOICULESCU, *Teoria dreptului natural, în Istoria doctrinelor politice*, Ed. Didactică și pedagogică, București, 1970;
- MIHAI OROVEANU, *Dimitrie Cantemir, Din gândirea politico-juridică din România*, Ed. Științifică, București, 1974;
- N.CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi*, Ed. Minerva, București, 1980;
- P. P. PANAITESCU, *Dimitrie Cantemir – Viața și opera*, Editura Academiei, București, 1958;

---

¹²² D. Gusti, *Sociologia militans. Introducere în sociologia politică*, op.cit, p. 550.

¹²³ C. Gane, *Familia lui Dimitrie Cantemir în Trecute vieți de doamne și domnițe*, op.cit.p. 378.

SOFIA POPESCU, *Pagini din istoria filosofiei românești a dreptului*. in vol. Ad honorem prof.univ. dr. Ion Dogaru, Studii juridice alese, Ed. All Beck, București, 2005, p. 412-429.

VAIDA PETRU, *Umanismul lui Cantemir și problema conștiinței morale*, Ed. Academiei Române, 1971;

VLADIMIR HANGA, și colab., *Istoria dreptului românesc*, vol. I, Editura Academiei Române, București, 1980;

wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Cantemir.